

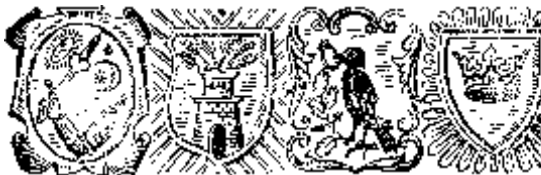
IGNÁCZ RÓZSA

**LEVELEK
ERDÉLYBŐL**

DANTE KÖNYVKIADÓ

96.655. Hornyánszky V. R.-T. m. kir. udv. könyvnyomda, Budapest.
Felelős vezető: Nemes Lajos. Felelős kiadó: Somló Dezső

ELŐSZÓ

Két hazájú emberek hontalanságával hánykolódom Erdély s Magyarország között. Otthon, Erdélyben nincsenek már életföltételeim, Pesten vagyok itthon, itt van családom, munkám, megélhetésem s mégis olyan kapkodó igyekezettel megyek nyaranta haza, mint a fuldokló, akinek életkérdés abból az egyetlen levegőből szippantania. Mindig úgy indulok: ez az utolsó, a búcsú utam. És azzal az elhatározással jövök vissza, hogy jövőre végképen, örökre hazaköltözöm. Közben a világpolitika esemény-zuhogása semmisíti meg a meglódult egyén apró terveit. S a nagy nosztalgia regényekké, tanulmányokká alakul vagy apró cikkeké, levelekbe zsúfolt, igénytelen képekké forgácsolódik.

Néhány szerény levél ez a könyv: Erdélyről és Erdélyből. Mert néha innen sóvárgott haza az írás, az emlékezés. Máskor a friss élmény izgalmával izent, adott hírt odatúlról. Ezerkilencszázharmincöt—harminckilenc között íród-

*tak és mind az 1919—39 közti Erdélyről
beszélnek.*

*Első szerkesztőm, a nagy székely pionír:
Benedek Elek áldott emlékezetének ajánlom e
lapokat...*

Budapest, 1939. október.

IGNÁCZ RÓZSA.

OLTORSZÁG FŐVÁROSA
(1919-1926.)

OLT-ORSZÁG... A MAGYAR FÖLDRAJZ-KÖNYVEK nem így tanítják. A vöröstoronyi szorostól észak-keletre, a Déli-Kárpátok és az Olt folyó között, Szeben és Fogaras vármegyében áthúzódó fennsíkot Olt-országnak hívják a románok. Ezerháromszáz óta, hatszáz éve fara Oltului az ő nyelvükön ez a föld. Azóta mondják magukénak. Akkoriban szerzett ott földbirtokot egy havasalföldi román fejedelem és a fejedelemség mellett orthodox egyház is alakult. A román fejedelmi birtok köré száz és ezer havasi pásztor települt, szapora és igénytelen román nép. Röpültek a századok és a románság száma egyre nőtt. És néhány évtizeddel a világháború előtt Fogaras vármegyében már csak a lakosság egynegyed része volt magyar. Világgá röpült a nagyromán nacionalista elv: a föld azé, aki többségben van. És többen voltak ők, mint a magyarok. A lakoságnak alig fele volt magyar, magában a székvárosban is, Olt-ország fővárosában: FOGARASON.

A magyar történelem, az erdélyi fejedelmekről szóló históriák, ifjúkorunk romantikus történelmi regényeinek lapjain gyakran talál-

kozunk Fogaras nevével. A székely nemzetiségi krónikákban a várépítő Apor László lófő nevére bukkanunk. Fogarasi várurak voltak a Kákó-eziak, a Béliak, Apafi, a Bethlenek, a Telekiek. A protestáns egyháztörténet a hittérítő, ispotályalapító, szegénygyámolító Lorántffy Zsuzsannáról tesz említést. A város levéltára pedig a háború előtti években országosan teszi közzé azt a fejedelmi adománylevelet, mely szerint a „városban tartandó, péntek napi hetipiacok vámpénze a magyar református egyházé legyen, a város első és leggazdagabb felekezetéé.”

Olt-ország fővárosának szász nemzetiségű lakosai nem nevezik kiülön szásznyelvű szóval a várost. Tankönyveik megelégednek azzal, hogy német „sch”-t illesztenek a város neve után. Ebben az „sch”-ban ellenben minden benne van. Évszázadok, királyi kiváltságlevelek, véres pörök szászok, románok és magyarok között. Kié hát ez a föld? Es sok-sok öntudat is van ebben a szerény „sch”-ban, megfeszített munka, szorgalom... És már jó három évtizeddel a háború előtt a város szász lakosainak a kezében van a bank, a Vorschuss-Verein, ők szolgáltatják a közművi ellátásokat és ők alapítják meg a Kárpát-Egyesületet, a Karpathen-Vereint is, amely a turisztika mellett a nagynémet eszme otthona is volt.

A világháború előtt a három nemzetiség helyzete csendes volt és kiéleztelen. Magyar, szász és román boldog harmóniában élt Fogarason egymást segítve, támogatva az Osztrák-Magyar Monarchia példás, szigorú és könyörtelen közigazgatása alatt...

Fogarason ma mindössze háromezer magyar él. Körötte, félnapi Járóföldre sehol egyetlen magyar falu. Nyugatra román és szász községek után a szászok fővárosa következik: Hermannstadt, ahogy ők Szebent nevezik. Keletre néhány vegyes lakosságú hely, elszórtan fekvő magyar, székely települések után ismét szász és román vidékeken át visz az út. És az út végén a prázs-mári hegyek mögött a szász alapítású, ma kozmopolita jellegű Brassó. Úgy él az idegen néptenger közepén ez a néhány magyar, hogy híri-keret sem hallani. Városukat pedig ma Fagarasnak hívják.

... A régi tanácsházban mutatta egyszer apám az egyház címerét. Éjkék mezőben egymást néző fehér halak. Vízparti város jelvényei. A címer alján pedig éppen így állt a város neve, mintha most a város román nevének ékezezeit elhagynom és így olvasom le: Fagaras. Emlékszem, apám mesélte: Apafi Mihály önnagyságának köszönheti a város a Fagaras gúnynevet. Könnyelmű ember volt a derék fejedelem. Az aranytallérok után az ország rézgarasainak is a fenekére vert. S hogy Erdélyország államköltségében hirtelen pótolni tudja valahogy a hiányt: az ércpénz helyébe néhány hordóra való fagarast készíttetett. Ó, hogy elhittük mi ezt a mesét! Milyen lelkes izgalommal ástunk kis játékasóinkkal a várárok tövén! A fapénzket szerettük volna felfedezni, mert úgy regélték cselédlányaink, hogy Apafi Mihályné Bornemissza Anna nagyasszony szigorúan számoltatta tarsoly-pénze felől ura önnagyságát. S a kikapós fejedelem a takarékos fejedelemné

elől kis kupacokba rakva ásogatta el a fából készült dug-önsegélyeket.

Fagarasokat persze nem találtunk. Mint ahogy egyáltalán nem találtuk ezerkilencszáz-tizennyolc őszén, a városba költözésünkkor a történelmi hagyományokat őrző, magyar Fogarast. Egy hónap választott el az összeomlástól. A város közigazgatása még magyar volt ekkor. De a vész előjeleit megérző magyar tisztviselők már sürgősen kérni kezdték áthelyezésüket olyan vidékekre, ahol több magyar él. A románok hangos népgyűléseket rendeztek a város határában, az Olt folyó fűzfás berkei között... S a szép szász leányok, Kariák, Trudék, von Waltherék és von Barthesek, végsőkéig fokozott önérzettel, tüntetően kezdték nem fogadni magyar ismerőseik köszöntéseit. A macskakövekkel kivert négyszögű óriási piacon hiába szólította fel eskütételre a nemzetiségi katonákat a hivatalos parancsot még kényszeredetten teljesítő román vikárius. A közös hadsereg román, szerb, cseh katonái összeszorított fogakkal, némán állottak fel a magyar zászló alatt, ami utoljára lobogott fel az ónémet stílű, kalapos házakkal szegélyezett nagy piacon. Ez volt az első benyomásom Fogarásról. A kevert nemzetiségű várost ezekben a zavaros időkben ismertem meg.

Azután még néhány hónap és a városban háromféle nemzeti tanács parancsnokol. A kisváros — tízezer lakosa van összesen — erjed, bomlik és forrong. Tízezer lakos — tízféle faj, nyolcféle vallásfelekezet. És legalább ezer féle politikai állásfoglalás...

... Mindezt most látom így, az idők távlatából. Akkor kisgyerek voltam. Apámmal sétálgatunk a várak körül, a gesztenyefás sétatéren. Magyarázta a vár történetét nekem. Mutogatta a négy büszke bástyát. A tornyot, melyben ezüstből készült vészharang lengett. A háromszoros vársáncot, a felvonó hidat, a földalatti kenyérsütő pincéket, a vár falában az ágyúréseket. Beszélte a kaszatómlőerő!, ahol körbenforgó, éles, gyilkos sarlók közé dobatták a halálraitelt foglyot hajdanán. Elvitt a vár kicsi kápolnájába. Megmutatta a boltíves erkélyt, a kézimunka sarkot, ahol „árva” Bethlen Kata aranyhímű Úrasztala-terítőket hímezgetett. És elmondta a verset is, amit a szomorú ifjú költő, Babits Mihály, fogarasi „száműzetésében” a várhoz írt...

Aztán megmutatta a méter vastag falu hatalmas termekét és levitt a menekülésre készült földalatti alagút bejáratához is. Még éppen meg tudta mutatni, mert ekkor üres volt a vár. Nem volt már magyar hadsereg Fogarason. S mire már mindent láttunk: újra tatarozták az omladozó falakat. Durva mészhabarccsal fertőtlenítették a freskókkal ékes katonatiszti lakosztályt, a régi fejedelmi belsőtermeket. Aztán Bornemissza Anna fogadótermébe beállítottak néhány száz katonai vaságyat. És a kaszárnya-várba bevonult a román hadsereg. Fogarast azóta nem Apafi Mihály fogarasai miatt hívják így: Fagaras.

EZERKILENC SZAZTIZENKILENCET írunk. Az impérium változás viharai átalakítják a város arculatát. Százával hagyják el Fogarast a magyar tisztviselők. Egyetlen új magyar család költözött a városba: a református papék. Mielőtt a románok bejöttek, még végiglátogatták a notabilitásokat, de a város előkelői már búcsúlátogatásként adják vissza a tisztelgő első vizitet.

Százan is ülnek egyszerre a parókhia fogadószobáiban. Búcsúznak. Repatriálnak. Nem köti őket hivatali állásukon kívül egyéb. Nem ide valók. Nem itt születtek. Úgyis csupán az állami szolgálat rendelte őket ide, a messzi zugba. Δ magyar állam itt már nem ad többé kenyeret. Románoknak esküt nem tesznek. Inkább kíváncsiak. Azok, akiknek van valamijük, most szeretnék eladni kis házaikat, telkeiket. Ölszobás villát ajánlgatnak nevetséges összegért. Többet ér ma egy fejőstehén, mint egy villalakás. Románok vásárolják össze a menekülők javait. És kiváltképen egy-egy jobbmódú magyar iparos. Most már ők fogják jelenteni a magyarságot a városban cipészek, szabók, a Malom-utca bádgosai, a Fazekas-utca edénykészítői, szűcsök, asztalosok, piaci zöldségárosok. S a régi tisztviselő-város egy-két ittmaradt öregje, aki úgy érzi, hogy a számára hátralévő kis időre elmennie már nem érdemes.

— Ti mit fogtok csinálni itt éppen most? Egyedül maradtok. Mindenki menekül. — így sajnálgatják református papékat a búcsúzóok. Hiszen uri ember alig marad itt. Az a néhány pap, tanár, tanító. No persze, itt maradnak a szászok és egyre többen lesznek itt: román urak.

De ebben a megváltozott légkörben azok barátságára már nehéz számítani. A pap szeretné visszatartani az elutazókat. Fiatal, lelkes ember. Azt hiszi, hogy a megváltozott életformák között is van remény a magyarok számára is.

— Tartani kell a posztot! — ilyeneket mondogat. Sajnálják és szomorúan megmosolyogják idealizmusát. De hasonló optimizmussal búcsúznak, amikor azt mondják: — Visszajövünk! ...

A pap szekérre ül. A magyar időkből itt maradt ménesbirtoki székely telepéseket látogatja, a város melletti tanyán, a Fejedelemasszony kútja nevű birtokon, Betlenben, Sárkányon, a szomszédos kicsi falukban. Összeírja a magyarokat. Azon töpreng, hogy állíthatna föl egy magyar nyelvű iskolát, ahol végezni tudjanak a románná lett gimnázium magyar diákjai, akik az idegen nyelvet még nem ismerik.

TAVASZ VAN. A fogarasi havasokban vadul olvad a hó. Förgeteges hólavínak indulnak meg a Negoj „ördög árján” s a hegyi patakba zuhanak. A sekély víz mohón bekebelezi a havat, önmagába oldja, sárga szennylévé olvasztja. Folyammá dagad aztán s bömbölve rohan végig szikla medrében a Kapriora csúcs és a Decebal között. Majd gyilkos szaltót csinál: merőleges vízfüggönyként alászakad a hegyről. És kiárad a tavaszi vetésektől zöldelő földek közé. Árvízveszély fenyegeti a várost. Egyelőre még ren' desen viselkedik. Megrendszabályozták a patakokat a derék fogarasiak még annak idején. HárOm méter magas kőpartba fogták, mini valami csatornát. Házaik ott épülnek a „csa-

torna” mellett s az utcára és terekre, miktől a víz választja el a házakat: fából készült, karfával ékes karcsú hidak vezetnek át. Most színiünnig van a csatorna szennyes hólével. Torkolatánál, hol az Oltba ömlik, már visszafelé folyik a víz... Harminc éve nem volt ilyen áradás. Feszült izgalomban él a város. Kapuik előtt álldogálnak a polgárok a kis fahidakon. A partig érő vizet bámulják kísértetiesen beesett, ijedt szemekkel.

Ekkor történt... Valaki észrevette, hogy a város szállodájának homlokzatáról eltűnt a másfélméteres nagyságú Merkur-isten szobor. Percek alatt híre futamodik, hogy az új román gimnázium diákjai tüntető kedvükben, mulatságképen, az éjszaka a Berijov-csatornába dobták a „magyar” szobrot. A város egyetlen szobrocskája, amit a város védszentjének képzelt a cívis-fantázia, a kiáradt patak mélyében van. Ahonnan talán ki sem lehet húzni többet. Most már elkerülhetetlen az árvíz. Felháborodva tárgyalja a város az eseményt. Babonás oláh asszonyok, tejárosok, tojáskereskedők sírva állnak a patak partján. Szaporán vetik ortodox hitük szerint a kettőskereszteket. És ilyeneket suttoznak:

— Vai Doamna Sfânta, azért mégsem kellett volna meggyalázni a magyar szentecskét... Most mi lesz velünk... Még bosszút áll...

Bosszúállók a megbántott szentek nagyon.

Kultúrbotrányról suttoznak a megbántott magyarok. A szálloda szász tulajdonosa már ügyvéddel értekezik. A diák urak okozta kárért perelni akarja a román gimnáziumot.

Öt napon át fekszik a szobor a víz mélyében. A hatodik nap éjjelén ismeretlen kezek, ismeretlen úton kiemelik a szobrot és a város nagy meglepetésére virágkoszorúval felékesítve elhelyezik a gimnázium udvarán ...

Sohasem derült ki, hogy miért dobták a vízbe s ha beledobták, miért emelték ki újra. A babona miatt? Vagy talán eszükbe jutott hirtelenében a nagy latin-román vérrokonság? S a latin Merkúr-istent mint őseik istenét virágozták fel gimnáziumuk udvarán? Akkor miért dobták a vízbe előbb? Nem tudták, hogy kit ábrázol, úgy lehet. De az is lehet, hogy csak játékból tették az egészet. Heccből. Hogy szórakozzanak valamivel a román diák úrfiak...

A babona kedvéért pedig: egyszerre megszűnt az árvízveszély...

MÁJUSBAN NAGY MULATSÁGOT RENDEZNEK a Papír-malomnak nevezett ligetben az újonnan alapított magyar iskola tanárai és növendékei. Furcsa kis iskola ez. A román beügyi államtitkár úrtól az agilis magyar pap szerzte meg hozzá az engedélyt. Az államtitkár úr magyar iskolában, Szászvároson végezte még békeidőben a diákéveit. Osztályfőnöke éppen az a pap-tanár volt, aki most Fogarason lelkipásztorkodik. A kis román gyereket — tehetséges eszes fiúcska volt — szerette a pap-tanár. Egyszer a nyilvános vizsgálaton a kisfiú, véletlenül-e, szándékosan-e, Blazsnak mondta Balázs-falva nevét. El akarták buktatni a kis nemzetiségít, a román irredentát ezért a lázító elszólásért a magyar tanár urak. A fiatal pap-tanár vetette közbe magát kedves tanítványáért.

Egész tekintélyével és jóindulatával. Hogy ő felel ezért a gyermekért...

És ezerkilencszáztizenkilencben a román államtitkár úr, az egykori szászvárosi diák kedves levélben válaszolt neki. — Jóllehet — írta — az a kisszámú fogarasi magyar diákság nem jogcím egy új iskola létesítéséhez, a te kedvedért régi jó tanárom, megszerzem a belügyminiszter úrtól az engedélyt...!

Most hát magyar nyelvű, református gimnázium van Fogarason.

A régi elemi iskolában helyezték el az alsó négy osztályt. Kényelmetlenül szoronganak az elemista padokban a tizenhárom-tizennégy éves gyermekek, fiúk, lányok vegyest. A felső négy osztály szanaszét van. Az egyház tanácstermében az ötödik, a papi irodában a hatodik, Ábel Janka szalonjában a hetedik, s a papék ebédlőjében a nyolcadik osztály. A tornaórát a szabad ég alatt tartják a cinte-remnek nevezett régi temetőben, mert nincs tornaterem. A görögpótlások rajzolni való ábrák hiányában a temető fejfáit másolgatják. A leleményes rajztanár nő talált az egyik síroszlopon néhány görögös akantusz-levelet. A diákok így egyik óráról a másikra a város egyik szélétől a másikig kell sétáljanak. Kitelik így a tanulási idő javarésze. Bizony, a szünetben az utca aszfaltján korzóznak a diákok piros diáksapkáikban, hangosan és jókedvűen. Ellenzős, félrekapott fiú-sapkát viselnek a diákkisasszonyok is ez utcai tízpercekben. De hát hol levegőzzenek? Csak nem tiporhatják össze Ábel Janka gondozott szép virágágyasait?

Kétségbeesett erőfeszítéssel dolgozik az új iskoláért a pap és az a néhány tanár, aki az állami iskolától itt maradt. Engedélyük van, most már hajlékot kellene az engedélyhez építeni. Kabátot varrni a gombhoz... És Borbély Gyula igazgató úr lelkes védnöksége alatt rendezik a jótékonycélú, iskolaalapítványt növelő műkedvelői előadásokat, bálakat, majálisokat. Mindent elkövetnek, amivel az iskola érdekében adakozásra lehet bírni a város megfogyatkozott, elszegényedett magyar társadalmát...

Most éppen majálist tartanak. Kettős sorban — hogy minél demonstratívabb (és hosszabb) legyen a magyar iskola sora — felsorakoztatják növendékeiket a gimnáziummá előlépett elemi udvarán. A diáklányokon olcsó batisztból és piros kartonból készült magyaros kiránduló ruha van. Beállnak a sorba a város felnőtt leányai is. Hangos énekszóval, vidáman indulnak a Papír-malom felé. Zászlót is visznek a kirándulók. Különös zászlót. Azt találták ki ugyanis az erdélyiek, hogy a piros-fehér-zöld színen kívül, melyet használni nem szabad, van még egy magyar szín Erdélyben, a székelyek kék-arany színe, A fogarasiak ugyan nem székelyek, ők a hajdani fogarasi fejedelmek felszabadított jobbágyainak, régi szabadosainak, várórségi embereknek a leszármazottai. Hát most Erdély színévé avatják a székelyek kék-arany lobogóját a fogarasi magyarok. A románok nem ütődnek meg ezen. Ekkor eleinte ugyanis még nem annyira szigorúak. A regionalizmust, a különálló erdélyiséget még megtűrik, hiszen az az első lépés

ahhoz, hogy ne Magyarország felé tekintgesenek az erdélyi magyarok.

A majálisozó diákokat a szülők serege követi. Már ezren is lehetnek, mikor a főterre érnek. A sétatérre képzett malomárok mentén haladnak a liget felé, aminek valamely rejtélyes oknál fogva papírmalom a neve, pedig nincs ott semmiféle malom. Van ellenben néhány szép tennispálya, rengeteg sétány, árnyas lugasok, rejtett padocskák, szerelmeseknek valók, van szökőkút, úszómedence, körhinta, gyűrűhinta, nyújtó és más remek torna-szerek. Van egy kis zöld vendéglő is.

Most tombola-sátrak tarka serege áll a fő-sétány két oldalán. Csodálatos műdísztárgyakat lehet nyerni e sátrakban ... Kifűjt, üres tojáshéjból pojácafejeket formáltak a rajztanárnő ügyeskező növendékei. Tussal festettek a tojáshéjbabának szemet, orrot, száját... Elkopott orsókból készült, kézimunkakosárnak nevezett szörnyszülött a főnyeremény. De lehet nyerni azért babaszobakészletet is. Kiforrázott libamellcomból készült a babakarosszék karfája, üres cérnakarikákból a babaasztal lábai. Háztartási hulladékokból, amik boldogabb időkben a szemétbe kerültek volna, ügyes, értékesíthető dísz tárgyakat varázsolt a lelemény. A lelemény, amely nem ismer akadályokat, ha arról van szó, hogy kezdő tőke, befektetés nélkül, pusztá jószándékból pénzt kell teremteni. Nagyon kelendők a tombolajegyek. Kicsit kötelesség ma Fogarason üres tojáshéjbabával ékesíteni a lakást. Kicsit divat. Miért is ne lenne divat, hiszen ezek a fur-

csa apróságok divatszerűen — semmire sem használhatók.

Nagy multság van a papírmalomban. A kisvárosi majális elengedhetetlen járulékai, a rudramaszás, lepényevés, zsákfutás mind sorra következnek. És rengeteg a tánc, a muzsikaszó egészen reggelig. A szép tavaszi éjszakán idilikus diákszerelmek bimbóznak, ahogy az már illik is. A magyarok multságának a hírére kijött pár román úr is. Hiába, csak a magyarok tudnak mulatni igazán. Éneklük a román urak torkuk szakadtából a szép magyar dalokat. Szórják a pénzt. Butyi Béla cigányprímásnak már az ötödik százast nyálazzák a homlokára... Nagyszerű éjszakája van a prímásnak. Reggelfelé jókedvűen, kicsit kapatosan odaállít egész bandájával az iskolaalap javára állított tombolasátor elé és három százasért összevásárolja a megmaradt üres tojáshéjakat, libacsontokat és cérnarikákat. A cigányprímás kisleánya is a magyar iskolába jár...

OLT-ORSZÁG DÉLI HATÁRÁN, a várostól mintegy harminc kilométernyire hősipkás, óriási hegyek tornyosulnak: a Déli Kárpátok királycsúcsai. A város piacára házak, kertek, dombok fölött úgy néznek le magányos gögösen, ahogy a pusztán a hórihorgas kútgémkolonc nézheti a békaporontyos pocsolyát. Vagy ahogy a lapos Nagy-Alföldön egy karcsú jegenyesor a tövében épült apró házra néz. Csakhogy itt sokszorosan felnagyították az arányok. Hiszen a város ötszáz méterre van a

tenger színe fölött s a havasok elérik a kétezer—kétezeröttszáz méteres magasságokat is. Ezek a hegykolosszusok fogják föl az oroszországi szteppékről induló, Székelyföldön végigvágató vad szelet. Itt tombolja ki végső és legerősebb dühét az orosz-székely Nemere, a galaci dombok és a fogarasi havasok közötti fennsíkon. Ezekbe a hegyekbe képzelte Verne Gyula ellenőrizhetetlenül száguldó fantáziája a csodálatos „Kárpáti várkastélyt”. Babits Mihály azt írta róluk: „Hegyek, miket az ördög tolt fel bábeli tornyokul.” Ezekben a hegyekben egy különös népfajta él: havasi csobánok, pásztorok, esztenások. Szőke, hallgatag óriások, szlávosan kékszeműek, rómaiásan nemes arcélűek. Az irányított román néprajz szerint az ős dákoromán bennszülöttek. Anyanyelvük valóban román, ők azonban sajátos hegyi dialektusuk szerint szél-lakóknak, azaz marzsinánoknak nevezik önmagukat. Ezek a havasok voltak tizenkilenc éve Nagy-Magyarország déli határai.

Kopasz fejű, csontsárga szikla a havasi csúcsok doyenje, a Negoj. Sziklavájulataiban nyáron át sem olvad el a hó. Tövében csak moha nő, méregzöld havasi moha, amiben csillagfejű tókék enciánok ütik fel vidám fejecskéjüket június hónapban, a havasi klíma tavasz-kezdetén. A júliusi forrás azután sárgává perzseli a havasi mohát és leforrázza a kis enciánokat. Csak borókafenyők és szúróslevelű törpe cserjék élik át a tikkasztó havasi kánikulát, amik párszáz méterrel alább tenyésznek. A kővidék után kékeszöld luc-

fenyők sűrűje borítja el a hegyoldalakat. Itt ott buja illatú, arcig érő füves területek, pojánák szakítják meg a fenyőrengeteget. A havasok lábainál pedig kedélyes germán család-apákra emlékeztető, köpcös tölgy-polgárok sűrű falanksza áll sokezer holdon át...

Július volt, ezerkilencszáztizenkilenc. Húsztagú kirándulótársasággal vidáman indultam a kirándulásra. Kercisóra falucskától, hova szekéren, biciklin és gyalogosan érkezett el a társaság a legrövidebb úton, szerpentinek kikerülésével, nyolc óra alatt: megmászni a havast (ez volt a cél!). Valami versenydíj is volt kitűzve annak számára, aki nyolc óra előtt célhoz ér, a Bulea tómenti fenyőboronákból épült menedékházhoz. Nyolcéves múltam akkor mindössze, a többiek tizenhat—huszonkét éves vakációzó szász diáklányok és fiúk voltak. Rengeteg bögésembe került, míg elengedett anyám. Zsarnoki lényem győzött azonban. Különben is Trudi, a szép szász sportlady — tizennyolcéves volt, gyönyörű és én imádtam őt — vállalkozott rá, hogy vigyáz rám. Nem voltam sportszerűen nevelt gyerek. Vézna voltam, rövidlélegzetű, akinek még egy valamire való hegymászó rövidnadrágja se volt. Nem volt szegestalpú cipőm, nem volt hetyke tiroli kalapom és hátizsákom se, mint Trudinak és a társaságban mindenkinek. Dehát a mieink nem kiránduló természetűek. Ha kedvük szotytyan, legföljebb a Fejedelemasszony-kútja — Bornemissza Anna innen hordatta a vizet — köré ültetett parkba mennek el, vagy — de

ez már ritkaságszámba menő nagy eset — a nádudvari fürdőig. Persze nem gyalog, hanem fogaton. Ott aztán flekkent sütnek, kártyáznak, isznak s a régi, jó békeidők parázs politikai vitái helyett a megváltozott időkhöz képest siratják a szomorú magyar viszonyokat ...

Piros szandálkában, letúrt zoknival, könnyű nyári ruháskában vidáman trappoltam a hegymászódresszbe öltözött szász lányok és fiúk nyomán. Az első két órában, amikor megárnas tölgyesek között vitt az út, bírtam is az iramot hősiesen ...

Trudi ment a csoport élén. Zergetollas kalapkája alól széna-szókén lengedeztek hajfűrtjei. Két fiú között lépkedett vidáman. Énekeltek. Valami furcsa, pattogó, szász éneket, nem tudnám nyelvtörés nélkül kimondani egyetlen sorát. Szemtelenül hetyke dallama volt, arra emlékszem, meg a röfrénre. Ezt rikkoltották minden strófa végén: Oliholihó! Oliholihó! Fürgén trappoltak a nehezen járható, sziklás, vízmosásos ösvényeken. Büszkén. És határtalanul önérzetesen. Önérzetesek ezek a szászok nagyon. A fejüket úgy tartják öntudatos-egyenesen és szókén az emberek felé, mint a búzakaralász, amiből a földrehúzó súlyos magvakat kiverte a jégeső. Ez a hasonlat csak később jutott eszembe, persze. Akkor áhítattal bámultam őket. Bámultam, irigyeltem őket és borzongtam, is tőlük kicsit. Trudi két gavalérljától legjobban. Csúfnak találtam őket, különösen a hórihorgas Guidót. Letúrt harisnyája volt és olyan bozontos lába, mint va-

lami hegyi kecskének. S ha legalább szégyelte volna őket egy kicsit. Nem ő. Ahogy trappolt előttem, ugrált csermelyeken, köveken át, azt éreztem, hogy ez a fiú a lábára is büszke.

Trudi joggal lehetett önérzetes. Édesanyja, Özvegy Balthesné, (Balthes von Höllstein) a város leggazdagabb polgárai közül való. Két árvája van: Ottó, a fogarasi ifjú szászok vezére, huszonnégy éves fiatalember, Lipszében végzett egyetemet. De ez egyáltalában nem gátolja abban, hogy nagy szakértelemmel ne vezesse boldogult Balthes-papa hentes- és mészáros-üzemét. Zsemlyeszőke sörényével, atléta-termetén vérfoltos köténnyel, kezében jókora mészáros-bárddal ott látható a fogarasi piac legöregebb, német stílusban épült házának üzletében minden délelőtt. A megtört szemű, bőréből kilógatott kisborjúkat nagyszámú segédei ámulatára félkézzel emelgeti e szász Toldi Miklós. Esténként azonban az ifjúsági egyesületbe jár, politizál, vitatkozik és pihenőül az ifjú szász zenészek zenekarában ő játsza a második hegedűszőlamot. Balthes mama szakajtóból kidagadt, túlkelt kenyértésztaként csak ül, ül a pénztárfülkében egész napon át. Az üzlet jövedelmét inkasszálja, a vágóhídi pénzt szedi be, az is az övé. Négy marhakupec üzleteit ellenőrzi, akik Ó-Romániában kötnek számára üzletet. Balthesnének négykarámnnyi juha van fent a Magura havason. Ordakészítő, sajtcsináló, túrógyártó, esz'enás oláh asszonyok légiója dolgozik az ő rendelete szerint. Juhainak tavasszal nyírt gyapját saját fuvarain szállítja eladásra a Schell-

posztógyárnak Kronstadtba, ahogy ő Brassót nevezi. Frau Balthes fehér csempével kirakott pedáns kis üzletében a havasalji város állattenyésztésének és kereskedelmének minden szála összefut.

Még az ínycsekknek való, ezüsttestű, narancspiros pikkelyekkel ékes havasi pisztrángok is az ő üzletében várják a vevőket. Nelu szállítja Balthesnének a pisztrángokat. Hegyi román ember Nelu. Pénteki hetipiacok hajnalára pontosan megjelenik kis mokány lova társaságában a Balthes-üzlet előtt. Négy pár fa-kártyát kötöz a lova hátára. A kártyák mélyén csipős levelű, friss csalánba csomagolva érkeznek az ijedten pislogó halak. Szép fiú Nelu. Szomorú, álmatag tekintetű. Magasba szökkenő lábszára mint két szál sudár fenyő. Jön a havasról, bandukol kis lova mellett egész éjszaka, hogy hetipiac hajnalára pontosan itt legyen. Hegyi füvek bódító, buja illata árad, ha Nelu megérkezik. A havast hozza magával. Juhkarámok áporodott alom-szagát. Esőverte, széljárta birkabőrszubája bozontos lombjába néha néha fönnakad egy kis havasi virág. Fekete báránybőr kacsulájába cserfalevelet tűz, babonából, hogy meg ne rontsák a parázsszemű városi asszonyok szegényt.

Trudi kivette egyszer tréfaképpen Nelu kacsulájából a cserfalevelet. Nelu azóta nem jön le a városba. Jonelt küldi maga helyett, a vadászó hírében álló havasi csobánt. Haragszik is Balthesné emiatt Nelura. Senki sem tud olyan pisztrángokat, olyan csiperkegomlát, erdei epret szállítani, mint Nelu. Nelu fiže-

tett cselédje Balthesnének, ott pásztorkodik a legfelső esztenán, a Bulea-tó mögött.

Vidáman halad a tó felé a kiránduló társaság. Vájjon ki éri el leghamarabb a menedékházat? Mindenkit fűt a becsvágy. Az Ördög-szarvas-sziklától kezdve kettes csoportokra oszolva törtetnek fölfelé. A negyedik órában Trudi és Guidó vannak legelői. Trudi többszörös sportbajnoknő. Miért ne nyerne a hegymászóversenyben is? Hiszen tavaly korszolya- és tenniszbajnokságai mellé szerzett egy ródliverseny-díjat is. Kamerádjaival, vakációzó szász fiúkkal és lányokkal a galaci dombokon át rendeztek versenyrohanást. A fogarasi ródlizók az országutat használják terepül. Tél derekán bivalyszekéren is nehezen járható ez az út. Kis falvakon át kanyarog. Szegény, gyalogos, átalvetős parasztokat bizony gyakran leverik lábukról e harsány sportolók.

Bátor nő Trudi. Most is csak úgy ugrál a szakadékok fölött... Szédülve támolyogtam utánuk. A fenyvesrengeteg után letarolt erdő-rész következett. A keskeny, meredek hegyi ót egy fordulónál szakadék fölé került. Káprázó szemekkel bámultam a mélybe. Hófehér tajtékot túrva, tízezer repülőgép zúgását túlbömbölve, ott bukfencezett alá a Bulea-víz-esés. Már kétezer méter körül voltunk. Gyermecktüdőm akadozva, lihegve kapkodta a levegőt. Szerettem volna megpihenni. Leülni és nézni, nézni a hegyi patak tobzódó hullámain.

— Hohó! — kiáltja Vazek Hanzi, a fűszeres nyurga fia. — Pihenni nem lehet. Ütköz-

ben megállni, gyönyörködni és úgy pihenni. Ezt nem lehet. Aki nem bírja, az maradjon otthon! Tempó, tempó, Fräulein Rosi, nem szégyeli magát?

Hát igen. Gyönyörködni nem lehet. Csak rohanni vígan szökellve, nem nézni se jobbra, se balra, nem állni meg holmi kis piros farkasbogyóért. Nem keresni bársonyos havasi gyopárt olyan sziklákön, amik kívül esnek a célirányon. Aki ilyet tesz, az kimarad a versenyből és többé nem jöhet velük. Ha csak nem olyan gyakorlott hegymászó valaki, mint Frank Frici és Hédi, a König vaskereskedő leánya, ők arra is vállalkoznak, hogy átránduljanak valamelyik útszéli sziklacsúcsra egy-egy negyedóra.

— Na ja, mert ők csókolóznak — mondja a hosszúlábú Guidó, amikor panaszt tesz nekik emiatt. Ugyanis az ő hátán ülök a havasi kirándulás ötödik órájában, végkimerülésben. Vazek Hanzi vissza is akart küldeni.

— Nem lehet elemistákkal menni — mondta.

De Trudi nem hagyott. Ráparancsolt a bosszulábú Guidóra és az engedelmesen fel is vett engem. Fújtat és biztos, mérges egy kicsit, de azért csak megyünk rendületlenül az egyre emelkedő úton, a sziklalépcsőkön fölfelé.

A tó körül ütöttük fel a sátrakat. Kegyetlenül hideg volt, pedig teljes erejével sütött a nap. A tengerszem mozdulatlan, méregzöld tükrében kopár, fehér sziklák nézegették magukat. Ijesztő, zord és visszataszító a Bulea vize. A pizstráng nem él meg benne, csak

valami furcsa, kékestű, apró hal úszik a partjai közelében. A havasi pásztorok elkerülik. Déli itatáshoz szívesebben ereszkednek le juhaikkal a medvejárta ösvényeken az alsó forráshoz. Valami babonát tudtunk a tóról, hogy aki abban megfürdik, megbánja és kikiabálja összes bűneit.

Trudi vállalkozott rá, hogy ő kipróbálja a babonát.

— Érgörcsöt kapsz — ijesztgették — szívbénulást. Tüdőgyulladást. — De nem lehetett bírni vele. Ledobálta magáról viharkabátját, tiroli hózniját és egy férfi úszónadrágnak is kevéske fehérneműben fejest ugrott a Buleába. Két tempót úszott, a következő pillanatban elkékült az arca. Guidó és Ottó ruhástól vetették magukat a vízbe utána. Reszketett, sárga és kék volt az arca, mire a partra vonszolták. Alig lehetett életet dörzsölni bele. Ottó tüzet gyújtott, amellet szárogatták, Guidó konyakkal itatta. Bögve fakadtam, azt hittem, hogy talán már meg is halt Trudi. De nem halt meg, szó se róla, fél óra múlva már vidáman falatozott. És semmi, de semmi se volt igaz a babonából, hogy kikiabálta volna a bűneit...

Délután apró csoportokra szakadt a társaság. Vazek Hanzl a menház ebédlőjének asztalára telepedett, rajzpapírokat fektetett maga elé, szembehasalt a rajzlapokkal, nagy vörös ceruzát vett a kezébe és rajzolt. Furcsa ábrákat huzigált, az ismert hegycsúcsok nevét mondogatta: Cozia, Bucsecs, Negoj, aztán értelmetlen német szavakat. Talán a Karpathen-

Verein számára készített skicceket egy turisztikai térképhez.

Ottó négy-öt társával behúzódott az egyik alvófülkébe. A fenyőfából készült turistapricesre telepedtek, cigarettafüstbe borultak és hevesen kiabáltak érthetetlen dolgokat.

Hédi és Frici gyopárszedés jelszó alatt kettesben tűntek el valamerre. Trudi kézenfogott és elindult velem. Szótalanul ereszkedtünk lefelé egy kis hegyi ösvényen. Egy szép tisztáson gerenda-kalyiba bukkant elénk. Kéménynélküli tetején, csak úgy a gerenda résein át, füst szivárgott a házból az ég felé.

— Nelu kunyhója — mondta Trudi. — Odamegyünk.

Alacsony pásztorkalyiba volt, nem volt ajtaja és az ablakszerű rés is elég magasan volt a földtől. Trudi habozott, hogy bemászson-e. Aztán odahúzott maga mellé és behajoltunk a vityilló ablakán. Nem volt odabenn senki sem. Azaz a földes padlón, csak úgy, tűzhely nélkül néhány keresztbe rakott fenyőkaró égett sisteregve, vinnyogva, panaszosan. Kesernyés füst töltötte be az odút. A szabad tűz mellett magasan domboruló pásztorsuba feküdt. Talán nem is egy suba, hanem egy egész halom.

— Nelu! — kiáltott Trudi hangosan, de mindjárt köhögésbe fulladt a hangja, amint a maró füst a torkára szaladt.

A hangra megmozdult a birkabőrhalom. Tátott szájjal, ijedtre kerekedő szemmel, kócos hajában bogáncsos szalmaszálakkal a szép Nelu ült fel a subák közül.

— Ne bámulj úgy, Nelu! — kiáltott Trudi.
— Mama küld neked üzenetet a pizstrángok miatt...

De Nelu nem válaszolt. Egy pillanatra még merően nézett Trudira, aztán furcsa, artikulálatlan hangon felvijjogott. Felugrott, megfordult és a kalyiba velünk ellentétes oldalán hatalmas lendülettel rácsapott a boronafalra. Recsegetve omlott le a kalyiba oldala. Nelu átvette magát a hirtelen támadt résen és eszeveszett gyorsasággal, hátra se nézve elrohant ... Meglepetve álltunk, szótlánul. Nelu rohanó lépteit után zörögve gurultak le a kövek a hegyoldalra.

Akkor Trudi rám nézett. Kicsit piros volt az arca és meglepett, de mosolygott azért. És azt mondta:

— Szerelmes belém ez a szegény. Majd fogad a mama másik pizstránghalászt. — És kézen fogott, hogy visszainduljon velem...

Három napig táboroztunk a havason. A harmadik nap éjjelén nagy tábortűzet raktunk búcsúképpen a Batrána tetején. Azon tanakodtunk, vajjon látják-e bent a városban az esti korzózók a tüzet? Néha látni az állomás felé haladva kis pislogó pásztortűz-csillagokat. Szomorúan énekeltünk. Búcsúztattuk a kirándulást. Frank Frici és König Hédi annyira szomorúak voltak, hogy összeölekeztek bánatukban. Valahonnan pásztortilinkó hangja halatszott ...

— Nelu lesz — mondta Trudi, de ez azért nem volt biztos. Nelut ugyanis senki sem látta többé a városiak közül. Talán Munté-

niába ment, át a hegyeken, át a régi gránicon...

Hajnalban ismét vidáman ébredtünk és énekelve indultunk haza a város felé. A város felé, ahol kamerádjaink talán látták tábortűzünket. Otthon maradt száz pajtásaink talán észrevették. Volt kedvük észrevenni és idejük megfigyelni a vidám havasi kirándulók vidám tűzjelét...

A magyarok is láthatták, ha volt kedvük a havast nézegetni. Kitűnően látszanak az állomásról a havasok. És ők ott álltak ezen az estén a fogarasi állomáson. Ott álltak egész éjszaka. A vonatot várták, amely magyar internáltakkal harmadszor érkezett Fogarasra ezen az éjszakán...

AZ EZERKILENC SZÁZTIZENKILENC—HÚSZAS ESZTENDŐBEN, az itt-ott már düledező falu, fogarasi vár magyar hajótörtek szomorú börtöne lett. Egy koratavaszi vasárnap délelőtt ezerkétszáz fogoly katona érkezett. Magyarok voltak, javarészt székelyek, akik nem tudtak belenyugodni abba, hogy hosszú harctéri éveik után a hontalanok sorsa várjon rájuk, hogy Erdély többé ne legyen magyar. A Nagyrománia születésnapját ünneplő gyulafehérvári nemzetgyűlés után pár ezer leszerelt katona verődött táborba Székelykocsárd alatt. Székely hadosztály, így nevezték magukat. Az akkori magyar kormány nem segíthette őket. Muníció nélkül, kiéhezeten, rongyosan, a fanatizmus erejével felfegyverzetten szálltak harcba Magyarország dél-

keleti határaiért. Két tűz közé kerültek aztán, hogy megpróbálták véghezvinni álmukat. A szomorú szolnoki ütközetnél közrefogta őket a vörös és a román hadsereg. Ezerkétszáz belőlük fogolyként Fogarasra került. Tehervonatok marhaszállító kocsijaiból vándoroltak elő az állomáson, meggyötörten, piszkosan. Váratlanul érkezett első csoportjuk. Váratlanul a magyarok számára, akik nem olvastak híreket, hiszen a posta nem közvetített magyar lapokat. Annál jobban várták őket azonban a román nemzet fogarasi tagjai, diákok, katonák, tisztviselők, kiöltözött előkelőségek hölgyekkel. Művésziesen festett arcok, selyembe burkolt alakok sorakoztak fel diadalmasan, büszkén és elegánsan az állomás előtt. Aztán nem annyira elegánsan, szembeköpdösték a megtört, megviselt szegényeket. Győzelmi rivalgásuk között indult a fogolytábor új lakóhelye a vár felé. Volt köztük néhány fogarasi születésű is. Egyikük, — úgy emlékszem Móné András volt a neve — leszerelt huszárfőhadnagy, mezítláb, lehajtott fejjel haladt a hosszú sor közepén. Mikor a Ferencesek templomához értek, a reggeli miséről jövők tömegében valaki felsikoltott, a sor felé rohant, aztán ólomszürke arcra összeesett. A mezítlábos főhadnagy édesanyja volt, aki négy harctéri év után így látta viszont a fiát. Percek alatt lázba borul a város. Kétségbeesett szülők csoportosultak a várkapu elé megtudni, nincs-e itt vájjon az ő gyermekük is. De bemenni nem lehetett. Kérelmezők serege ostromolta meg a várparancsnokot: legalább élelmezésüket engedélyezze. Mert a fogolytábort Fogarasra, e fogolyelosztó

országközpontba internálta ugyan a kormány, dohos odúkba, penészes pinceüregekbe el is szállásolta őket. (A vár lakható részében román katonaság tartózkodott.) De a foglyok élelmezéséről megfélekedett. A magyarok vállalkoztak rá, hogy összeadják az éhenhalástól megóvó falatokat. Három fogarasi pék vállalkozott rá, hogy megsüti belőle a fogoly-kenyereket. Levágott állatokat küldött a szomszéd község, Moha, zöldséget Dombos falu. Alvóhelynek való szalmát szállító ökrösszekerek indultak Kucsulátáról.

Szalmazsákokat, evőeszközöket, petróleumlámpát — hiszen a várban nem volt villanyvilágítás — adott a városi polgárság. A malomutcai csizmadiák raktárukon levő vásári bocsorok, cipők, rámáscizmák tömegét adták oda. A református pap rohant prefektushoz, ezredeshez várkapitányhoz, sírt, kért, követelt, fenyegetőzött: engedjék bejuttatni az adományokat. És sikerült neki... Igaz, hogy az élelmes várkapitány az élelmezendő foglyok létszámához hozzászámította a román őrség tagjait is...

Húsvéti ünnepekre barátságosabbá vált a hangulat. Talán a magyar konyha ajándékküldeményei lágyították meg a parancsnok szívét, talán politikai okok lappangtak a dolgok mögött, vagy az ezévből egybeeső magyar-román húsvét vallásos áhítata költözött a szívekbe, nem tudom, de az első alkalomként, próbára csak erős, katonai fedezet mellett kiengedték istentiszteletra a foglyokat. A város elhatározta, hogy húsvéti kalácsajándékkal ünnepli meg az örvendetes eseményt. Nagyszombat hajnalán

jótekonny nők légiója vette nyakába az utcákat, gyűjtőívvel, ékesszólással és ceruzákkal fel-fegyverkezve. Már pici gyerekkorom óta szenvedélyesen szerettem várost keringeni, idegen házakba hívatlanul bekukkantani, ismeretlen embereket megszólítani. Van-e erre kiválóbb alkalom, mint a jótekonysági kéregetés? Persze, hogy nem maradtam ki a gyűjtők táborából éppen most, mikor már felnőtt ember voltam, nyolc és háromnegyed éves, mikor egy számomra óriási, ismeretlen város területei csábítottak. Hajnali hat órakor leggyönyörűbb egyptános lakkcipőmben, hajamban piros seelyem masnival, kötegni gyűjtőívvel a hónom alatt útra keltem. Végigszáguldottam a Fazeakas-utcán és a Malomárok-utcán, amit miért miért nem? Bosznia-Hercegovinának neveznek a fogarasiak. Huszonkét darab pirosra sült bús-véti kalácsot gyűjtöttem két óra alatt. Egy kövér asszonyság, a szitakötőmester hitvесе, hatalmas hús-véti sonkát is adományozott, mert neki is volt egy olyasszerű leánykája, mint éii vagyok, az is éppen olyan jómondó, bőbeszédű szemtelenke volt, mint maga kicsi kisasszony, míg diftériában el nem halt szegény. Az adományokat azonnal inkasszáltam. Eis inasunk, Josif volt a neve s a Gigónia nevű cigány városnegyed feketeterigószemű szülötte volt, egykerekű, abrosszal kibélelt talicskával nyikorogott utánam. Gyűjtési becsvágyam nem ismert határt. Már letaroltam a rám osztott területet, de még mindig szerettem volna új eredményeket. Ezért hirtelen elhatározással intetem talicskás Josifomnak és befordultunk a

Görög-utcába, amit románok utcájának is neveznek.

— Jaj — mondta Josif rémulten a hátam mögött — ide ne menjünk be, kisasszony. Itt Sfinile Sale Borzea vikárius lakik.

Elszántan meghúztam a kapu csöngetyűjét. Gyanakvó arcú, öreg asszonycseléd engedett be. Az udvaron húsvéti misére készülöben, teljes ornátusban ott sétált fel és alá céklavörös arccal, bozontos, ijesztő fehér szakállal a román esperes. Szó nélkül pukkedlit csináltam előtte és lila cingulusos kasának szegeztem a gyűjtőívet.

Elvette, átfutotta, pillanatig méregetett, aztán azt mondta:

— Tudod, te gyermek, hogy én ki vagyok? Ki mondta neked, hogy idejőjj? Apád?

— Nem. ő csak azt mondta, gyűjtsek szegény hős magyar katonáknak mindenütt, ahol jó ember lakik. — Szipogtam egyet, aztán a szeme közé néztem és azt mondtam vakmerően:

— Pap bácsinak olyan jóságos, fehér szakállának tetszik lenni...

— Jóságos — felelte ő beleegyezően és bólintott hozzá. Aztán kiáltott az öreg cselédaszszonynak.

— Rakj fel a targoncájukra, Tinkuca egy teknő cukros preszkurát...

Szegény anyám majd elájult az izgalomtól, mikor beszekereztünk az oláh húsvéti süteményekkel a magyar parókia udvarára.

Nyár derekán kiengedték a várból a fogoly tiszteket. Szabadon választhattak lakást a városban akárhol, csak reggelenként kellett a várparancsnok előtt személyesen jelentkezniük. Civilruhában jártak, városi polgárok levetett kopott ruháiban, zenekart alkottak, tánciskolát rendeztek száműzetésük unalmát elűzni, udvaroltak. A vársétány gesztenyés alléin romantikus szerelmek szövődtek. Nem is volt valamirevaló polgárlány az, akinek fogoly tisztigavallérja nem akadt, aki nem őrizte lemásolgatva szépen a fogolytábor kékszemű költőjének, az akkor még ismeretlen Erdélyi Józsefnek a verseit.

A várba pedig új száműzöttek serege érkezett. Polgári internáltak voltak ezek. Kommunistagyanús egyének jöttek először. Volt köztük pap, jegyző, tanító is. Nagyon szigorúan bántak velük. Élelmet nem volt szabad számukra szállítani s a magyarok bizonyos tartózkodással távol is tartották magukat, sorsukra hagyva őket. Sorsuk kemény volt, könyörtelen, összeláncolt lábbal kellett a városon átvonulniuk hajnalonta s a város végén felsorakozva végig kellett a város főutcáját seperiöök minden napon át. Rövid ideig éltek Fogarason rabsorsukat. Új, harmadik internált vonat érkezett helyükbe egy nyári éjszaka: irredentagyanús magyar urak. Volt köztük főszolgabíró, alispán, erdőmérnök, földbirtokos, néhány asszony és gyermek is. Elfogóik részéről különböző elbánásban részesültek ezek, vélt bűnük nagysága szerint. Némelyikük a várpince egerei között élt vízen és kenyéren, másokat a fogoly tisztekhez hasonlóan, napon-

kénti jelentkezés mellett kiengedtek a városba civil lakást tartani. Mint hajdan a lengyel emigrációban: minden valamirevaló magyar család kötelességének érezte házánál egy-egy lengyelt, most egy-egy internált irredenta magyart tartani. Nekünk is volt egy „lengyelünk”. Köpcös, szőke bácsi, táblabírói rangban. Szomorú, ijedt ember volt. Sejtelve sem volt róla, miért került irredentizmus gyanújába, nem is volt magyar eredetű. Korinszkynak nevezték. Valami olyan vétke volt talán, mint sok társának, hogy társaságával egy meggondolatlan, vidám este nyitott ablak mellett magyar dalokat énekelt. Vagy hogy pompás, ötszobás lakására szemet vetett valamelyik Regátból jött új tisztviselő. A regáti beözönlés miatt valóban nagy lakásínség volt Erdélyben ebben az időben. Szerettük lengyelünket, dédelgettük, büszkélkedtünk vele. Nyolc héten át mindennapos ebédvendégünként anyám jobbján ült asztalunknál. Még azért se nehezteltünk rá mi gyermekek, — hiszen olyan kedves bácsi volt — ha hatalmas étvágya lendületében ő vette ki a tálból előlünk gyermekkorunk kedvenc falatjait, amire pedig szigorúan jogot formáltunk egyébkor: a csirkecombot és a zúzát, mikor anyám rántott csirke-két tálaltatott.

Voltak az internáltak között fiatal legényemberek. Leányos házak látogatói lettek ők, udvaroltak, néhányuk meg is házasodott búfelejtőnek, hogy örökre Fogarasra telepedvén új ekzisztenciális gondokkal feledtesse meglévő gondjait-bajait. Mások a fogarasi prófétát láto-gatták. A nyerskoszt papja, Fogaras nagy fia, ott székelt akkor szülővárosában. A vegetárius

Zarathusztra, polgári néven Bicsérdi Béla, a test örök életét ígerte azoknak, akik magukévá teszik étrendjét és világszemléletét. E meghasonlott bús hajótöröttek, egzisztenciafosztott, tengődő lelkek, éhezéstől sanyargatott testüket az önként vállalt koplalással, a társadalmi ember bankett-zsúrörömeiről való örökös lemondással vélték az idők végéig fenntarthatni. Tanítványok áhítatos rajongásával lestek a próféta szavait és távozásuk után szertevitték az országba a fogarasi csoda hírét, hogy csak az étkezés mivoltát kell megreformálni, mert ha ez megtörténik, néhány generáció múlva új világ alakul. A kollektív ember foglalja el a világot, a békés, idealista, gyümölcsevő, akinek nincsenek ragadozó háborús ösztönei... A bicsérdista ember sohasem fog fegyvert ragadni, s ha a nyers koszt békéje jön el a földre, nem lesz többé irredenta, országghatár, sohasem lesz többé háború...

EZERKILENC SZÁZHUSZONNÉGYBEN VÁRATLANUL KIÜRÜLT A VÁR. A fogolyelosztó bizottság másfelé terelte vagy hazaengedte a szerencsétleneket. Az internálás; szó azonban furcsa helyi fogalomná torzulva sokáig kísértett, még a város fölött. Helyi hatalmasságok jámbor városi polgárokat rémítgettek vele. így például Radovici megyefőnök úr néhány napra a várba internálta Glantz szász asztalosmestert, mert a jámbor nem iparkodott elég gyorsan elkészíteni a prefektus úr ebédlőszékeit... Bardócz szabót a főispáni titkár elszabott szmokingjáért hurcolták a várba, a fogarasi magyar tanfelügyelőnek pedig minden indokolás nél-

kül hónapokig kellett városában internáltként élnie.

Hajótöröttek, száműzöttek, vándor foglyok bolygó társasága izgatta, élénkítette, foglalkoztatta a város társadalmát hét éven át. Huszonegyben a román kormány jegyzőtanfolyamot létesített Fogarason. Hat éven át itt képezték a közigazgatási tisztviselők karából kiemelt alkalmi tanárok Nagyrománia új falusi vezetőit. Mintha a sors gúnyolódna a várossal: a jegyzőtanfolyamra csupa félbemaradt egzisztencia, egyetemi tanulmányait folytatni nem tudó magyar fiú, a román nyelvet nem ismerő volt tanár, volt katona, félbemaradt orvos jelentkezett... Akik nem tudtak, vagy nem akartak repatriálni. Aki azt remélte, hogy ha az egyetemmel nem is birkózhatik meg fogyatékos nyelvtudása miatt, a egyéves jegyzőtanfolyam anyagán valahogy csak átrágja magát. És valahol egy erdélyi faluban állást, megélhetést talál. A jegyzőtanfolyamok magyar hallgatói nagyrészen el is sajátították a nyelvet, meglehetősen szép számmal akadt köztük olyan is, aki eredményesen vizsgázni tudott... A jövőendő állás reményében mintegy hetven közülük fogarasi polgárlány férjeként hagyta el a várost. Családot alapított a reménybeli jegyzőség jövedelmére. Aztán — s ezt már igazolják a hivatalos kimutatások is — alig négy-öt százalékuk jutott állásba. Ó, nem a jegyzői stallekba. Arról a négy-hat gimnáziumot végzett, de az uralkodó román fajhoz tartozó jegyző-aspiráns kollégákkal szemben szó sem lehetett, öt százaléknyi belőlük elhelyezkedhetett, mint román jegyzők írnoke, segédje, mint subnotár.

Ezerkilencszázhuszonhatban nincsenek már magyar jegyzőtanoncok Fogarason. Se magyar internáltak, se fogoly székely katonák. Megszűnt a városban a magyar hajótöröttek idegenforgalma. Új idegenek özönlenek a városba a Kárpátokon túlról. Regátiak.

EZERKILENC SZÁZHUSZONHAT... Nincs már magyar gimnázium Fogarason. Ezerkilencszáztizenkilencen alapították. Reformátusok, katolikusok, unitáriusok, szászok vállalkoztak anyagi segélyezésére, egy szívvel-lélekkel, felekezeti különbség nélkül. A felső négy osztályt így is csak két éven át tudták fenntartani, mert a második esztendő végén a növendékek létszáma a négy osztályban összesen hatvanötre apadt. Szebenbe kezdtek átszivárogni a szászok, Anghelescu rendelete kitiltotta a zsidókat. Elfogytak a magyarok ...

Elfogytak-e hát csakugyan?

Úgy kell lenni, hiszen nyolc évi vergődés után elnéptelenedése miatt megszűnik az alsó négy osztály is. Úgy látszik, lehetetlen Olt-ország fővárosában megtartani a magyar kultúrát. Csupa gyötrelem az iskola utolsó három éve. A magyarság az éveken át tartó közadakozásban, jótékonykodásban teljesen kimerült. Sokszor és hosszasan próbára tette a város áldozatkészségét a székely foglyok élelmezése, internáltak istápolása, az iskola fenntartása. Csak háromezer magyar él Fogarason és segélyre szoruló magyar ezrek hullámoztak át a városon az évek folyamán. Megtartani az ügyis elveszött: utolsó kincseihez fordul a hajdan dúsgazdag, ekkor már nagyon szegény refor-

mát az eklézsia. Templomi szőnyeget adja el. Híres szőnyegek ezek, a budapesti Nemzeti Múzeumban fényképük ma is látható. Kékpiros alapú, vázamintás, felhőkeretes, úgynevezett erdélyi usákok. Adományozójuk Bethlen Gábor erdélyi fejedelem egyenesen a török portáról kapta őket annak idején. Jómódú román úr vásárolja meg pár ezer lejért a kincseket érő usákokat. Tanári fizetésre, tanári éhbérre kell a pénz.

Biró Lőrinc, a Ferencesek gvardiánja, sziklából faragott fejű csiki székely ember, minden pénteki hetipiacon misét celebrál a környékbeli román parasztok kérésére. Szent életű, nagyhírű ember. A román parasztok között az a hír járja, hogy anyagi romlás, kár, állataik megbetegedése, családi szerencsétlenség ellen egyetlen orvosság van: az öreg zárda magyar papjával mondatni misét. Furcsa módon fekete misének, bosszúkérő, ellenséget fenyegető misének nevezik a babonás parasztok azt, ha a katolikus magyar pap kérésükre elmondja a hivatalos latin misét, ugyanazt, ami minden haldoklónak, nagybetegnek kijár az egyház törvénye szerint. Fogarasi szokás szerint néhány vég kendervásznat hagynak a mise-mondatók „fizetesképen” a zárda kapusánál. Pénteki hetipiacokon eladatja a mise-vásznakat a gvardián. Még a templomban is kiprédikálta.

— Egyszerűen öltözködjetek, ne cifrálkodjatok. Kedvesebb legyen előttetek az együgyű paraszti kender, mint a hívságos városi selyem

Megértették a fogarasiak a példálódzó intelmeket. Divatba jött papvászon ruhákban járni. Kihímezik szépen tulipános magyar min-

tával az oláh vásznakat; akad bátor vállalkozó, aki kenderből kosztümöt is szabat. A misevásznak jövedelméből négy katolikus falusi magyar gyermeket taníttat a református magyar polgárban Bíró Lőrinc gvardián.

Különben is legjobb barátja a reformátusok lelkipásztora. Hitvita nincs közöttük soha. Kártyapartnerek voltak éveken át. Együtt disznótoroztak a gazdagabb teleken. Együtt tanácskoznak most közös problémájuk: a magyar iskola, az egész veszendőbe indult fogarasi magyarság sorsa fölött.

Nagy szomorúság van Fogarason. Bíró gvardián búcsúzik. Püspöke parancsa szerint hittérítői küldetéssel Délamerikába megy. Új rendfőnök jön a városba. Német származású ember, kiváló tudós.

A gvardián távozásával legjobb barátját veszi el a lelkipásztor. Búcsúzóul együtt látogatják végig a környékbeli falvakat. Leányegyházainak gyermekeitől búcsúzik a barnacsuhás; a pap nélkül maradó filiálék magyarjait veszi számon a másik, akinek gyermekei vannak, bajuszt visel és fekete ruhában jár. Nincs is több különbség köztük, azt hiszem. Búcsú-útjukon meglátogatják Bethlen falucskát. Egyetlen magyart találnak benne: az utolsó magyar vasúti váltóőr özvegyét: Somogyinének hívják. Az öregasszony nem tudja megmondani, hogy református-e, katolikus-e? Ő inkább csak az egykeresztes román templomba jár, igaz, a miatyánkot elhalt férje lelkiüdvéért azért magyarul mondja el. A falucska előljárósági hivatalában az anyakönyvet kéri elő a két pap. Ilyen neveket olvasnak a színromán

községben: Praschiva Sipos, Georghe Fejér, Doina Almási. Magyar volt ez is, az is.

— És nekem külföldi misszióra kell mennem, — mondja csendesen a gvardián és könnyes lesz a szeme. A paphoz fordul:

— A te missziód maradnak ők, Isten bocsássa meg nekem, ha katolikusok, akkor is ...

Végiglátogatják az állami ménesbirtok telepeit. Darányi Ignác telepítette ide ezek lakóit, javarészt a székelyföldről, hogy visszamagyarosítsák Fogaras vármegyét. Méntelep gondozók, mintabirtok-kertészek, halastó-felvigyázók, paradéskocsisok voltak a telepesek s a Fejedelemszöny-kútja melletti birtok cselédházai-ban, a szombatfalvi méntelepen éltek mintegy kétezren. A román impérium meghagyta zselérvackaikat, de mert az átmeneti évek alatt szünetelt a gazdálkodás, megszűnt kommenciójuk. Most arra várnak, hogy az új urak új gazdálkodást kezdjenek és abban ők alkalmazást találjanak. Sokan azon gondolkoznak, hogy veszik a vándorbotot és indulnak Moldova felé. A székely népfölösleg gyermekei ők, kikből a kóborlók, a vándor-csángók lesznek évszázadok óta, kik előzőnk a Regátot, megszállják Bukarestet, megtelepednek Bukovinában. Ahol ottmaradnak: virágzó élet fakad a kezük nyomán. Itt is a közelmúltban, a háború előtt mintabirtok lett a fogarasi telep a kezük alatt. Most éheznek, nélkülöznek. A román földosztás róluk megfeledkezett, napszámjuk nincs, a városi szervezett iparosság elkeseredetten védekezik az ellen, hogy iparossá válva szivárognak oda be. Cselédnek szegődnek el a városba és a népszámláláskor magyarnak vallván ma-

gukat az arányszámot emelik néhány ezrelékkal. A két pap sorra látogatja őket. Gyónat az egyik. Úrvacsorát oszt a másik. Rengeteg gyerek van az elárvult telepeken. A két pap azon gondolkozik, hogyan lehetne a városi iskolába íratni őket. Nagy dolog lenne. Az iskola létszámát emelni kellene... Dehát a telepi gyermekeknek az elemin kell kezdeniük. Minden hiába: a fogarasi magyar középiskola halálra van ítélve. És ez a legszomorúbb, hogy ezt az erdélyi iskolát nem a román állam szünteti meg ... Magyar növendékek után kutani távolabbi területekre is ellátogat a két barát. Túl az Oiton és a galaci hegyeken, Fogarastól néhány órajárásnyira szintiszta magyar község él a román néptenger közepén: Nagymoha. Híres falu, még népballada is szól róla.

„Hallottad-e hírét a híres Szebennek.

A híres Szebennek s a híres M o h á n a k ?

A Mohában lakó Kerekes Péternek

A Kerekes Izsáknak, ő édes fiának?” Jómódú község Moha; erős népes elemi iskolája van. Talán akad közülük, ki tovább tanulna Fogarason. A papok unszolására két gazda hajlandónak mutatkozik felsőbb iskolába küldeni a gyermekét.

— Értelme ugyan nincs sok, tiszteletes és tisztelendő uramék, — mondja az egyik, Pilo Gábor nevezetű. — Minek? Falun még csak megélhet a magyar. Mi parasztok még csak valahogy kibírjuk az életet. Ha tanul is, visszajő földművesnek a fiam. Itt mire legyen úr? Magyarországba küldjem, hogy ne lássam? Romániában hol kap ma alkalmazást magyar tisztviselő?...

Visszavonhatatlanul utolsó éveit éli a fogarasi magyar gimnázium. A református pap ágyának esett. A céltalan küzdelmek előtt egyszerre megroppant az életereje. Nagy a láza s napok óta fekszik mozdulatlanul. A papné már remegve sejti, hogy az orvos eltitkolja előtte az igazat.

Útrakészen látogatja meg beteg pap barátját Lőrinc gvardián. Holnap reggel indul új küldetése, az Új világ felé.

Könnyes szemmel, szótlánul fogja egymás kezét a két férfiú. Búcsúznak. Barátságuktól, küzdelmeiktől, reményeiktől, csalódásaiktól, pásztor nélkül maradó híveiktől, egy kis darab erdélyi magyar élettől, mely hogy élhetett egyáltalán, Isten után elsősorban nekik köszönheti.

— Találkozunk-e még? — kérdi suttogva a beteg pap. — Te az új világba mégy. Én pedig ... — és sóhajtva bámul a mennyezet felé.

— Találkozunk — feleli a gvardián és keresztet vet csöndesen. Odaát egy akol van és egy pásztor.

— Köszönöm — feleli a beteg. — Vezéreljen utadon az én Uram és Istenem!

A papné az ajtófélfához támaszkodva hallgatja a beszélgetést és hang nélkül peregnek a könnyei...

AUGUSZTUS VAN, PERZSELŐ HŐSÉG.
Tarka embertömeg nyüzsög a nagypiacon. Pénteki hetivásár napja. Fogarasra ilyenkor az egész környék felvonul. Lánc-istrángba fogott bivalyok húznak emeletesre felrakott farönkökkel terhelt tengelyeket a piacra. A hegyi falukból jönnek. Hosszúszőrű szűrében feketeképű, hegy-

lakó román paraszt ballag a bivalyok előtt. Címeres szarvú hófehér magyar ökrök négyes fogata vonul méltóságos, szenatornyos szeke-
rekkel a szénpiac felé. Fekete-fehércsíkos ma-
lacok százai sivalkodnak a mészkorláttal hatá-
rolt állatpiacon. Teherautók rohannak dübö-
rögve a Bethlen-utcán. Személyszállító, emele-
tes sárga autóbusz önti magából a Merkúr-szálló
előtt a vásárra igyekvő lókupeceket, bőrkeres-
kedőket, szászokat, pajeszos zsidókat, börtüszös
románokat. A főtéren utcát formáló sátorsorban
ragyognak a tündöklőre fényesített fogarasi
csizmadiamesterség műremekei. A csizmadia-
utca a kalácsosok jóillatú terecskéjébe torkollik.
Messze Székelyföldről ide szekerezett atyafi
fehérharisnyás, csizmás lábaival büszkén áll
egy almásszekér tetején. Lapáttal méri a nyári
almát, csak úgy lehajítja a vásárló kosárkájába
fölényesen az árut. Szakácsnők s úri naccságák
kiöltözködött serege hullámszik a zöldséges sorok
előtt. Katrincás, bocskoros szép oláh asszonyok
éneklő hangon kínálgatják portékáikat, az illa-
tos erdei málnát, a csiperkegombát, a havasi
juhtúrót, ordát és más tejtermékeket. A szász
kereskedések előtt fuvarosszekerek sorai vára-
koznak. Vidéki kiskereskedők most vásárolják
be szükségleteiket.

Zsivajog az egész város, lehet a főtéren tíz-
ezer ember is. Magyar szót alig hallani. A Haner
szálló erkélyére nemzeti ruhát viselő román
urak sorakoznak fel. Egyikük hatalmas tehén-
tülök kürtbe rivalg. A metsző hangra érdeklő-
dők tömege kezd a főtérre néző erkély alá to-
longani. A kürtös harsány hangon kiáltani kezd:

— Figyelem, emberek! Fogaras vármegye

deputátjelöltje beszédet intéz hozzátok a balkonról, Oltország mindenünnen egybesereglett fiai!

Vásáros falusiak zajongva topognak az erkély alatt, nyakukat nyújtogatják áhítatos váraozással a hetipiac embertömegéhez szólamot intéző képviselő felé.

— Románok! — kezdi a képviselőjelölt.

— Ura! Ura! — ordít a tömeg. A képviselőjelölt beszél, beszél, majd váratlanul lendületes éneklésbe kezd. A tömeg vele énekel. Azt énekelik, azt a híres békebeli román irredenta dalt, ami így kezdődik: Desteaptetă Romane! Azt a szöveget, amely már évtizedekkel a világháború előtt így mondta:

„Kell nekünk Erdély, kell a Bánát és a Körösvidék ...”

A főtér ellenkező oldalán a korzón, a Chiba cukrászda előtt vakációzó szász diákok sétálnak. Néhányuk letér az Olt-utcán. Karcsú evezőlapátokat cipelnek vállukon, az Oltra mennek, ott táboroznak nyaranta az Olt sárrengetegei közt, a „Robinson”-szigeten élik a maguk boldog, gondtalan, vidám és háboríthatatlan életét.

Rekkenő hőség úszik a város fölött. Az izgalomig felforrt vásáros agyvelők rekedté válva kínálgatják áruikat és alkudoznak izzadt vevőikkel a végkimerülésig. A Berijov-csatorna vas-korlátaira örmény kereskedő teregeti föl tarka, szép szőnyeget. Most hosszú cigánykaraván tűnik föl a főtér Bethlen-utcai bejáratánál. Olivsárga, ovális arcú, hollófekete, vállat verdeső hajú férfiak tüszősen, bocskorosan, hátukon aranyosan villogó rézüstökkel jönnek hosszú libasorban, elől a férfiak, utánuk sárga, zöld,

piros festőien tarka rongyokba bugyolált, porontyukat hátukon cipelő kócos cigánynők, agyarra vágotí füstölgő pipával. Monoton, furcsa éneket dúdolnak. Szemük a lompos hiúz fénylő tekintete. Árulni jöttek a városba rézüstjeiket, vasabrwicsaikat, kártyát vetni, szerencsét jósolni, mulatni egyet a Radu Negrutca cigánykocsmájában és összelopkodni mindent, amit lehet. A zszibongás egyre emelkedik. Magyar szó nem hallik ki az általános ordításból.

Balthes hentesné kereskedése előtt a földön, a zöldségárosok között megtermett csipejű gombaáruló oláh asszony ül. Csalánnal bélelt gombás kosárkáiban szomorúan fonnyad az eladatlan áru. Búsan, pilledten ül az asszony, a nagy hőségben megoldta inge korcát is immár. Déli tizenkét óra van és senki emberi lélek nem érdeklődött még gömbölyű kalapos, fehér csiperkéi után. Háromlábú nehéz vasszékecskén ül a „lele”. Most hosszú sóhajjal megtörli izzadt homlokát, szuszogva feláll. Az eladatlan, fonyyadó árut nézi.

— Ó, hogy az Isten... — keservesen elkáromkodja magát. S kifakadásának nagyobb nyomatékot szerzendő, kikapja ülepe alól a háromlábú vasszéket és teljes erejével a földön ülő gombás kosarakhoz vágja. Furcsa dolog történik. A súlyos vastárgy ütése alatt behorpad a föld. Behorpad előbb, majd nagyot mordul, földrengésszerű morajt hallat, hosszú csíkban megreped és hirtelen méteres lyuk nyeli el a gombás kosarakat. Babonás ijedtség borzong át a zöldséges soron. A fogarasi nagypiacon beroskadt a föld. Barlang van a fogarasi nagypiac

alatt. Barlang? Az is lehet, hogy temető. Emberek tódulnak össze, policáj érkezik, a réműlet-től ájult gombásasszonyt önkéntes mentők nyálabolják át. A rendőr korláttal vonatja körül a hirtelen támadt titokzatos üreget, ami fenyegetően, feketén tátong a pillanatok alatt kiürült fogarasi nagypiacon.

Másnap archeológus érkezett. Megállapította, hogy temető volt hajdan a fogarasi nagypiac és Radovici megyefőnök úr úgy intézkedett, hogy tudományos segédlettel fel kell tárnai a napfényre kívánczó titkot, a beroskadt sírt. Két napszámos ember csonka pléhvederrel meregette a sír tartalmát. Az archeológus ott állt a sír szélén, mellette a prefekt, a szigurancafőnök, a rendőrkapitány. Az archeológus azt az utasítást kapta a hivatali uraktól, hogy minden kétséget kizáróan állapítsa meg: ősrégi román temető volt e helyen, román temető, mit századok óta lezártak s ami éppen ezért örökre eldönti a vitát, kié hát csakugyan Olt-ország fővárosa? Ki volt Fogarason a városalapító, az őslakó, kié, mely nemzeté a múlt. Radovici megyefőnök nagyon forrón óhajtja, hogy a románok legyen. A „szakszerű”, pléhvederrel történő sírmeregetés barnára porladt koporsó-hulladékot hoz a felszínre. A törmelék közül — feszült várakozás kísért minden mélyből felemelkedő vödört — aranyos, türkisz boglárokkal kirakott mentekötő kerül elő... Hófehérré vált nő vállcsontokat a tizenhatodik századból való piros bársony magyar mellény foszlányai ölelnek át. Egy férfi lábszárcsonton behajlított görbe kard fekszik. Aranykösöntyük, nyakláncok zörgnek egy fiatal nő koponyán. Rene-

szánsz stílusú cifra tarsolyon összetöredezett ujjperecek nyugszanak...

— Románok? — kérdezi alig titkolható izgalommal a megyefőnök. Az archeológus, francia származású, pápaszemes, görbehátú emberke, igazi tudós-típus, csodálkozva megcsóválja a fejét.

— Nem, kérem, — mondja csendesen. — Szemmelláthatóan tizenhatodik századbeli főúri magyar sírbolt romjai ezek. Egyszer már feldúlhatták, kifoszthatták, ezért ez az összevisszaság s azért e kevés ékszer is, ugyanis...

Folytatni akarja, de a megyefőnök ingerülten közbeszól:

— Fontolja meg a szavait, archeológus úr! Ön kiváló tudós, de még nem professzor azért az egyetemen... Véleményem szerint a legrosszabb esetben fogarasi szász őslakók családja ez.

Az archeológus értelmetlenül pislog és egyre rázogatja a fejét, úgy mormolja csendesen:

— Magyarok, kétségtelenül magyarok...

A megyefőnök grandiózus intézkedéssel mégis megoldotta a nagy vitát, kik hát a fogarasi őslakók, kiket illet az ősök napfényre került, szétporladt maradéka. Úgy intézkedett, hogy a talált ékszereket, mint a román állam tulajdonát képező tárgyakat, szállíttassák leltározás mellett a saját lakására. A csontokat és ruhahulladékokat, mik az archeológus szerint magyarnak látszanak, kapják meg a magyarok, mégpedig a legnagyobb fogarasi magyar felekezet, a reformátusok. Az új papjuk különben is mutogat valami írást, hogy övék lett volna itt háromszáz éve a temető...

Temetés van a cinteremben. Az egyházi kis ásóval gödröt ás árva Bethlen Kata síremléke mögötti. A föld alól előtűnt csontokat, ruhadarabokat kis ládikóba rakva, oda földeli el. Szeretettel helyezi mindenik darabot a ládakoporsóba, búcsúztató, szomorú gyengédséggel. A ruhahalmaz alól picike égszínkék színű, egy-éveskére illő magyar mellény kerül elő.

— Ó, lelkem, csepp kisasszony, milyen kicsikén hala el, — mondja az egyházi. Aztán hamar tovább ássa a gödröt, hogy a jótékony föld védelme alá kerüljenek a maradékok,

Perzselően, tűzően süt a nap. Bomlasztó sugarai alatt apró gyermekmellény elsápad elébb, majd foszladozni kezd. Mire a sír elkészül, nem marad már belőle, csak egy gyermekmaroknyi szürke por...

HEPEHUPÁS, VÉN SZILÁGYBAN
(1936. november.)

SZÜRETEN VOLTAM A KRASZNA PART-
JÁN. A Magura-hegyen két hold szölleje van
Becsek tiszteletes úrnak. Ünnepe volt tiszteletes
úréknál, kettős ünnep. Szüret és keresztelő. A
nyolcadik gyereket kellett keresztvíz alá tar-
tanom. Nyolcadik gyerekeknek nehéz már kereszt-
anyát találni olyan kicsi faluban ...

Kolozsvárról utaztam Szilágyságba szép,
emeletes kénsárga buszon. Az úton vastag,
szürke köd. Égő lámpáival is csak lassan mászik
föl a kalotaszegi Gyerőffy-kaptatón az autó-
busz-bárka, déli egy órákor. Benn a kocsi-
ban sűrű dohányfüst, a földön eldobott szalonnabőr
felvágott héja, gyűrt újságpapír. Az ajtó minden
döccenésre kitárul. A helyszámot jelentő piros
cédulába kapaszkodva szorongok a helyemen.
Zsúfolásig telt a kocsis. Ha a kövezetlen úton
kátyú kerül a kerekek alá, minden oldalról dől-
nek reám. Balfelöli álló szomszédom egy kis
magyar tanítónő. A véglegesítő vizsgája ügyében
volt bent Kolozsváron, amit úgy neveznek, „de-
finitive”. Valami baj lehet a definitíva körül, a
nagy zsongásban nem hallom egészen jól, hogy
az előtte ülő hölgynek mit beszél, de az arca
nagyon sápadt és sóhajtozik. Valahányszor fe-
lémlöki az imbolygó, lendülő kocsis, olcsó kis

mosott barchet blúza az arcomhoz ér. Rezeda illata van... Jobbfelőli szomszédom egy öreg, kaftános zsidó. Csendesen ül. Olívsárga arcán szenvtelen nyugalom. Elől, a soffőrülés mögött hangosan vitázó nyurga termetű, pajeszes fiatal-emberek. A somlyói bocheriskola növendékei... Gyalún két percig áll a kocsi. Kétméteres, kövér, egyenruhás száll fel. „A gyalui őrmester” — súgja valaki. Apró, kövéres nő szuszog utána. Minden hely foglalt, őrmester úr fenyegetően körülhordozza a szemét. Senki sem áll fel helyet adni neki. Most rám esik a tekintete. A kezemben pirosuló cédulára néz.

— Az a билет nem jó neked! — mondja közvetlenül. — Arra a helyre az én nagyságám билетje van törvény szerint.

Hallgatok, mintha az ő nyelvén nem értenék. Tört magyarsággal rám kiált:

— Nem látsz, hogy a naccsága öregebb, mint maga? Na, csinálja szépen helyet neki.

— Oh, kérem, méltóztassék helyet parancsolni! — és átadom a helyemet.

— Na csak, na csak! — így ő — Csak ne járjon maga a szájával. Igen? — És villámló szemekkel a helyemre ül. A nagyságát, ki kis kacér tollas kalapot visel, a térdére ülteti.

Az ajtó melletti közbe préselem be magam. A kocsi oldalához kapkodok, nincs mibe fogódnom. Még hallom félfüllel, hogy azt dörmögi magyarul valaki:

— A monarchia se csinált itt vasútvonalat, Nagyrománia még kocsit se...

SZESZÉLYESEN KANYAROG A KRASZNA, ez a méter széles, iszapos, szennyes-szőke víz. Nagy szárazságban túl kicsi pocsolya ahhoz, hogy valamirevaló libaúsztató legyen. De ha jönnek a tavaszi áradások, előnti a földeket s elviszi a termést a fél megyében. Egyik partján hegyek, viruló szőlők, s dús tölgyesek fönnebb. Másikon tágas, széles, lapos búzaföldek. S milyen szeszélyesen váltakoznak e tájon a síkságok, hegyek. Ha Erdélyből, a Mezőségről, vagy éppen Székelyföldről jön ide az ember, azt képzelem: alföldre érkezett. De ha Debrecen felől közelíti meg s elébe bukkannak a hegyek: azt érzi, Erdélyben van. Külön világ Szilágyság Erdély és Magyarország között. Mind a kettőhöz hasonlít és mind a kettőtől különbözik. Átmeneti hely két országrész között s ez a maradványosság, a változatlanosság szigorú, zord és szomorú színeivel tűnik eléd ...

Lakói sem olyanok, mint az alföldiek, dunántúliak vagy az erdélyiek. Mint ahogy beszélünk, tájszólásuk sem hasonlatos senkiéhez. Rövid, pattogó mondatokban beszél ez a szükszavú nép, mint az alföldi, de rövidre fogott beszédében, a hanghordozásban ugyanaz a dallam lüktet, mint a székelyében. Mint a mezők vadjai, amelyek önvédelemből felveszik környezetük színezetét: seszínű szőke itt minden ember, mint a tarlott búzaföldek. Sovány, napszívott, szőke férfiak, bőrük színe szürkésfekete, mint a föld. Szemük a levegő színével azonos. Ilyen gyér, elkopott, fakó hajat sehol sem láttam, mint itt a parasztasszonyokon. Mondják, hogy kihull, elkopik a hajuk, e női dísz, az örökös teherhordástól, a nehéz, megrakott kosaraktól, miket

merev tartással, feszülő nyakizommal, az egyensúlyozástól örökké ringó csípőkkel fejükön hordanak. Eladnivaló zöldséget szállítanak be Zilahra, Somlyóra, hetivásárra, házalásra. Kiugró, kötélvastag nyakizmuk, mint az igavonó állaté... S mégis délceg, magas a termetük, ring, reszket, hullámszik csípőjükön a tarka bolti rongy.

Elrontott népviselet, a kalotaszegiek tarka színpompája, városiasán szabott ruhák. Pirosak, kénsárgák, lilák. Mint a pipacs, kankalin, harangvirág a réteken. És mennyi gyermek! Hatnyolc egy családban. Négy-öt hold földje van itt egy gazdának. Hogy osztja fel majd ennyi gyerekek között? Utcasarától szürke, földigérő kenderpendelyükben százszámra játszanak az utcán, a Kraszna fagyott iszapjában e kócos, hanges, kicsi verebek.

Gyalog megyek ki a hegyek közé szorult kicsi faluba, a keresztelőre. Három-négy kilométernyire van az egyik falu a másiktól Szilágnak ebben a sűrű népességű sarkában. Ahogy végigmegyek két falun is, mindenütt ugyanaz a kép fogad. A hideg, ködös időben százával csatangolnak az utcán a gyermekek. Felnőtt embert alig látni. Már minden külső munkának vége van, megvolt az őszi szántás is, még itt-ott születelnek ugyan, de csak az északi hegyoldalon, ahol később érik be a szőlő. Látni, hogy nehéz terhe alatt feszes, egyenes derékkal, de rogyadozó térdekkal lebotorkál egy-egy ember a hegyi úton... Perecseny mellett szalmahordókkal találkozom. Vagy tíz asszony, hatalmas szalmakévért cipelve a hátán, görnyedten megy a hepehupás megyei úton a faluja felé. Megtudom, miért e különös felvonulás. Szalmát kol-

dúlni jártak a szomszéd faluban, mert náluk az idén a vetésnek még a szalmáját is elverte a jég. De kell a szalma, hiszen most kezdődik itt náluk a fő őszi munka: a hagymafonás. Hagymafonó kalákába verődnek nemsokára s szalmakoszorúba fűzik az aranysárga, híres perecsenyi hagymát, amiből, hála Istennek, jó termést adott az idén az ég. Télen majd piacra hordják e szalmakoszorúkat, kosárba rakva, a fejükön, hogy nyolc-tízszeri kosárfuvar után egy pár cipőcskét vásárolhassanak a sok gyermek valamelyikének ...

BECSEK TISZTELETES ÚR A HATÁRBAN FOGAD. Két fia is vele van, a két legnagyobb. A tiszteletes úr félig városias, félig falusias ruhájában semmiben sem különbözik első látásra híveitől, a földművesektől. Szűk parasztnadrágot visel, kabátja úrias zakó. Csak a ruha színe mutatja papi mivoltát, a ruha színe, ami rozsdazöld s amiből arra következtettek, hogy paphoz illően, fekete lehetett valamikor... Két gyermekén már közönséges fehér-szöttes nadrág van és kék, olajos kartonból készült mellesköteny. Két tizenöt-tizenhat év körüli fiú. Hat elemit végeztek s most ők művelik a papi földeket Mert Becsek tiszteletes úr nem tudja taníttatni a fiait. Az egyházi birtok alig-alig tartja el őket. Kongruát az állam nem ad s ha néha, sok utánjárásra ad is valami keveset, az ruházkodásra kell. A képét a nép nem szolgáltatja be, különösen ilyenkor, ha rossz volt a termés és ha beszolgáltatja, a szemetes, az ocsú, az alja termés, az a papé. Stólaváltság nincs a faluban s az egyházi szolgálatokért a nép „ajándékkal” fizet:

kap a tiszteletes úr leánygyermek keresztelésekor egy kendertörülközöt, fiúékor egy kakast, esküvőkor egy cseréplábast lakodalmas elemőzsiával, férfi temetéskor egy demizson bort és vénasszony elhantolásakor egy vánkosra való fosztott lúdpihét...

S most meg fogjuk keresztelni Isten nevében Becsek tiszteletes úr nyolcadik gyermekét. Ez is fiú. Szép kis szőke, pufók gyerek. Hét fiú és egy leány. A kisleány tizenkét éves. ő a háziasszony most, édesanyja még gyengélkedik, ő fogadja a keresztelőre érkező vendégeket, a bábaasszonyt, az özvegy kántort, kire a keresztapai tisztség vár és engemet. Sürgölődik, forgolódik a házban a kicsi gazdaasszony. Valamit főz a konyhán, pirosra csípte a tűzhely melege szép gyermekarcát.

— Örülsz-e, hogy kis testvérkét hozott a gólya? — kérdezem. A kis papkisasszony csodálkozva emeli rám szép kék szemeit. Aztán halálos komolysággal, szigorú hangon, mintha elítélne magában és megfeddne ostoba gólyamesémért, azt feleli:

— Én tettem ám oda a tűzhelyre, a mosóteknőbe melegedni a vizet, mikor észrevettem, hogy vajúdni kezd édesanyám...

A tizenkétéves papkisasszony megteríti az asztalt pirosszöttes abrosszal és egy kosár szőlőt tesz az asztal közepére:

— Kóstolni tessenek! Mi szüreteltük le mind az egész két holdat. Mi négyen: Laci, Dani, Péterke és én, mi, a „kicsik”. Ugye édesapám? — és csillogó szemekkel az apjára néz.

— Legalább egyet tudnék taníttatni közülük — mondja nagyot sóhajtva a pap —. Varró-

nének adnám ezt a leánykát, pap lenne Dani, amilyen szépen szaval, nagy szónok lehetne; tudja az Aranyt, Petőfit, de még Adyt is, mind kitanulta a verseket, amit Jolán sógornőntől kapott... Jóska jogász lehetne, amilyen esze van. De földművességben tengődtetni őket az én kicsi papi földemen? S ha behunyom a szemem, mi legyen a fiúkból? Mezei napszámos, komenciós cseléd a H... y pusztán, vagy Both bérlő úrnál? Lajikával nincs gond. Annak a keresztapja a varsolci kovács. Azt inaskának adom...

... Megmossa a kezét a kis pléh mosdótálban, nyakába akasztja foszlottszerű palástját... A kántor átkarolja gyengéden az imbolygó sápadt, vértelen, szótalán tiszteletesasszonyt. A bábaasszony viszi az újszülöttet. Párosával követi őket a hét gyerek és át az udvaron, fel a dombon elindul a keresztelői menet az omlóvakolatú, gerendás templom felé ...

Született a Szilágyságban, 1936. november, atyja állampolgársága román, anyanyelve magyar. Lászlónak kereszteltük a kisfiút...

SÁR ÉS KÖD MINDENÜTT. A hegyek között kanyargó, szerpentines országútról csak szürkén, elmosódottan látszanak a völgyhajlatokban megbújó apró faluk. Parasztszekéren megyek Csúcsa felé, az éjszakai gyorshoz. Sürgőnyt kaptam, haza kell ténnem azonnal. Azonnal? Hát lehet innen csak úgy drótparancsra, azonnal útrakelni? Jaj, dehogy lehet! Hiszen autóbuszjárat csak délben van, ha azzal megyek, féléjszakán át kuksolhatok csatlakozásra várva a csúcsai állomáson. De hát biztosan rendel-

kezesemre bocsátanak a H... y pusztán egy kényelmes kocsit ... Oh hogyné, természetesen, de most azonnal bizony nem lehet. A hintóval a földesúr utazott el, tárgyalásra citálták Zilálna. A bricskán a földesasszony ment be Somlyóba a hetipiac miatt. Maradna egy vendégoldalas szénaszállító parasztszekér, két igás ló is van még az istállóban, hát ha okvetlen muszáj mennem, azt igénybe vehetem, ámbár igazán senki sem tudja felfogni, miért is megyek olyan sürgősen el. Hogy milyen izgágák, folyton közlekedősek ezek a pesti emberek! És összeül a família otthonmaradt csoportja, hogy részletesen megbeszéljék, mikor is utazzam, hogy is? Úgy döntenek, hogy holnapután lehetne, ha már igazán olyan sietős, ha már megelégettem a szíves vendéglátást. Nem is értik igazán... igaz, a jegyző már kérdezősködött: „Meddig marad a magyarországi vendég és mit akar, miért van itt?” De hát azt el lehet intézni nagyobb nehézségek nélkül. Mindössze két demizson bort kell átküldeni neki, míg abból tart, nem fogja vizsgálgatni az irataimat... No és hát ha utazom, ha már olyan rossz vendég vagyok, hogy rövid, öt napos látogatás után csak úgy ott hagyom őket, ám menjek.” De ki fog hajtani? A kocsis ugyanis lábát törte s most lázasan fekszik jászolágyában az istállóban...

Így aztán útra keltünk a tizenegy éves kicsi inaskával, a vendégoldalas, rázós szekér keskeny deszkaülésére kuporodva, Csúcsa felé... Az inaska azt állítja, hogy tud ő hajtani, de a lőtőn azért nem ártana, ha a gyeplőt én tartanám:

— Erősebb marka kell hogy legyen, mer' hogy vagy egy pár esztendővel nálam öregebb ...

KRASZNÁN UTAST KAPUNK. Egy fiatal leány kér meg, hogy vigyük magunkkal őt is a vasútállomásig. Útközben megtudom, hogy tanítónő. Most, sürgős-bajos ügyében, fegyelmi vizsgálat miatt kell Kolozsvárra utaznia ...

— Az egésznek a juharfa az oka... — mondja és a szemét törölgeti. — Hat osztálya van az iskolának, állami persze. Öt tanerő román meg az igazgató. Magyar csak én vagyok. És a gyerekek, mind az ötszáztizenheten... Kell szépíteni a falut, az üdvös rendelet, megértem... Fákat ültettek az iskola ablakai alá. Kis juharfacsemetéket. Minden tavasszal elültettek a hat osztály hat ablaka alá egyet-egyet. De őt csak nem akart lombot hajtani... A falusi nép babonás ... Mondják, hogy rossz ember ablaka alatt nem zöldel ki a fa. Az én juharfám azonban magas sudárrá nőtt, dús lombot eresztett... Gyümölcsöt is hozott: fegyelmi vizsgálatot. Mert kiderült, hogy a gyerekek minden tavaszon összeálltak és átfűrészelték a „román” juharfákat. Aztán betapasztották az átvágott kérget... Magyar gyerekek... Csak az enyémet nem bántották. Az a vád ellenem, hogy én uszítottam, lázítottam őket, hogy irredenta vagyok...

Fekete macskaprémés, vékony kabátkája csupa stoppolás. Orra vörös a sírástól s kesztyűtlen kezeit kékre csípte a hideg. Az arcocskája csinos, fitosorrú babaarc.

— Iredentá vagyok — ismétli szipogva. Hosszú í-vel, egy mássalhangzóval ejti s „á”-t

mond, „a” helyett a szó végén, írédentá vágyok, így, mintha román ember beszélne magyarul. Tizenkilenc-húsz éves lehet, magyar iskolában már nem járt soha, most román abcére tanítja a magyar gyerekeket, magyarul, hiányosan, száználmas kiejtéssel beszél,.. Irredenta szegény... Nagyszemű, szomorú zsidó ember áll a korcsma ajtajában. Sovány, hosszú ember, lenglóg a kaftán rajta. Úgy nyúlik rajta a bánat, mint a makarónin az olvasztott sajt. Széttárja két kezét. Ez a póz azt ábrázolná a színpadon, hogy kérem, csak rám kell nézni s már látni lehet, hogy én miről sem tehetek. De az is lehet, hogy vendégre les a nyitott korcsmaajtóban s két kitárt karó karjával befelé invitál. Két varjúcsőrű sapkás, román mundéros katona borozgat a söntés előtt. Mögéjük ülök. Dúdolni kezdenek. Furcsa. Magyar melódia. Figyelni kezdek. Tenyerébe hajtja fejét s félhangosan ezt éneklí a román mundéros katona:

Hai la dreapta, hai la stanga
 S boldog az az édesanya,
 Kinek nincs katonafia.
 Hogyne vóna bús az anya,
 Kinek soldat mindkét fia,
 Csernovitzi városában
 Románia országában
 Çtefan mare casarmaba

Szilágysági magyar fiú furcsa katonanótája.
 Feltűnés nélkül jegyezni kezdem...

„Kraszna vize óh, apadj meg
 Két szép fiam szabadulj meg.

Szabadulnék, ha lehetne,
Ha a colonel engedne”.

„Hogyha én azt tudtam vóna,
Fiat sose szültem vóna,
Hai la dreaptă, hai la stânga,
S hej keserves édesanya.
Elviszik a fiát katonának
S csak a bánat marad az anyának.”

Szeretnék közéjük ülni és úgy hallgatni
őke. De a kicsi fuvarosom sürget, telik az idő,
nem érzük be a gyorsvonatot, ha nem indu-
lunk. S a sovány korcsmáros, szomorú szemé-
vel, tengő-lengő alakjával búcsúzik tőlünk a
kapu előtt. Azt mondja:

— C, c, hm, bizony kérem, bizony. Buda-
pest.

És merengve néz reám.

— Azt gondolja, hogy Pestre megyek? —
kérdem.

—Ch! — feleli ő. — Nem gondolom. Látom.
Ez a kabátszövet kérem, a hölgyön! Pesti textil
kérem. Magam is kérem, a textilszakmában,
1918-ban, a Király-utcában, csak kapu alatt,
kis üzlet, de az más azért kérem, Budapest...

S még sokáig ott áll a korcsma előtt s mintha
még tovább mondogatná c, c, csóválja, himbálja
a fejét és néz merengve, szomorúan a pesti gyors
felé dőcögő szekér után...

Elmaradnak az apró falvak. Megérkezünk.
A vonatra még várni kell. Sétálgatok az állomás
mögött. Furcsa kis épülethez érek. Raktár lehet,
de különös: tornya van. S a tornyon óra. Cso-
dálkozva nézem. Kilencet mutat, pedig itt most

keleteurópai időszámítás szerint 10 óra van. Öreg bácsi pipázgat a tornyos raktárépület lépcsőjén.

— Rosszul jár az óra, bácsi — köszönök rá. Fogadj isten helyett a kalapja szélét bökdösi. Aztán megszólal, lassan, tempósan:

— Nem a'. Mir? Há' Magyarországon nem ugyanennyi most az idő? Maga a pesti gyorsra vár, ügyi?

— Igen, de mondja bácsi, maga itt az ór? Hát hogy nem igazították előre az órát, most tizenhét esztendeje?

— Nem a'. Mir? Há' tizenhét esztendő, az idő? Ládd-e, én, én nyolcvankettő vagyok.

— De most előbb kell járatni az órát. S ha így rendelik még egy pár esztendeig?

— No? S ha még tizenhétig? H' az idő? Mit birizgáljam kérem az órát, arra a kicsi időre, ami még itt ezeknek hátra van. Egyszóval kirem: nem irdemes...

... És ködbe borultan, mögöttem marad a hepe-hupás Szilágyság... A raktárház tornyán az óra állhatatosan, makacsán, rendületlenül mutatja a meg nem változott Régi Időt.

BOGDÁN, A CSÍKI DIÁK
(1935.)

Tizenkét éves. Sűrű feketehajú, keménykoponyájú. Olyan „musgyukforma” gyermek, ahogy a gazdája mondja. Mert Bogdának apja helyett csak gazdája van. Az apja „odalett” tavalyelőtt, a nagy erdőirtáskor. Az anyja Jásiban szolgál azóta. Gyermektelen magyar orvos fogadta magához, annak a házánál ismertem meg. „Inasi minőségben” — még pedig. Szöttes nadrág a lábán, ráncos kicsi csizma, hatalmas zöld kötény a nyakába akasztva. Reggel hat órakor kopogtatott a szobám ajtaján. Hozta a fényesre tisztított hegymászó cipőmet.

— No elég fényesek? — s mint tükröt tartotta az orrom elé. — Megnézheti magát benne.

— Jól van, Bogdán, ügyes gyermek vagy.

— Tudja megkérem szépen: ne híjjon engem Bogdának magunk között.

Körülfürkészt a szobám nyitott ajtajában, hogy hallja-e valaki.

— Én nem vagyok Bogdán! Mihálynak hívnak. E csak úgy reám ragadt. Csúfság.

— Csúfság? Hát miért tűröd Bogdán, ne tűrd!

— Jó, jó, ne tűrjem! Lám lám maga is úgy hívó, pedig csak tennap érkezett Elterjedt az

én nevem mán! Tán mán Magyarországon is ismerik! Bogdán! Az egy román vajda vót, tudja, a fene egye meg!

— Ne gyalázd a román vajdákat te, Romániában élsz, hogy képzeled?

— Én nem gyalázom. Én tudom őket mind. Pedig sok volt tudja, erős sok. Dehát én mind tudom, melyik a más. Celorb: a vak, eel frumos: a szép, cel mare: a nagy. De ezt a Bogdánt ezt nem tudtam. Futbálmeccs vót ezelőtt való nap, aztán tudja, én centercsatár vagyok. Nohát! Győztünk. De a nagy játékba elmaradt a tanulás. Kiszólít másnap Dimitrescu, az a történelmet tanítja. Mondjam a lekiát, aszondja. Nagy szégyen, de asse tudtam, mi van feladva. Sújja a Monea: Bogdán. Mondom: Bogdán. Sújja tovább: cel prost. Mondom: cel prost. No én megmondtam. Az azt jelenti: Bogdán, a marha. No így. Aztán nem elég, hogy most mindenki Bogdánnak hivu, tetejébe még a prémiut is elvesztettem.

— Prémium, hát az mi legyen?

— Hát én voltam az első tanuló az egész iskolába, azt! No most itt van. Egyszer életembe eljácodtam a tanulást. Szégyelhetem magam a doktor úr előtt. Azétt taníttat s veszi a drága könyveket! Igaz, iskola után lehúzzom az úrfi ruhát s inaskodom a ház körül, dehát az ember megiszolgálja a szívességet, igaz-e?

— Látod, nem is tudtam, hogy diák vagy? Hová jársz te voltaképen?

— Hova? Hát csak egy van a városba, az állami. Úgy mondják magyarul: „Román királyi állami líceum”. Most végeztem a másodikat. Az

elsőbe színtiszta jeles vótam s most egy kettes belecsúszhatott Bogdán miatt.

— Első tanuló vagy a román gimnáziumban? Román gyermekek között? Hogy bírod a nyelvet annyira megtanulni?

— Miért ne bírnám? A fa is nehéz a lónak. Mégis amelyik jófajta: bírja. Úgy van az az emberekkel is, nem igaz?

*

Mihály lett a sétapartnerem. Már én csak Mihálynak hívom ezután. Legyen szegénynek egy kis becsülete. Járjuk a hegyeket: kalauzol.

— Az ott a szurdoki szoros, látja! Ott voltak 17-ben a nagy csaták. Akkor én még nem születtem vót, de azért tudom. A doktor úr téli estén örökké meséli. Tudja a csuda: ő másként meséli, mint ahogy az iskolában tanítják. Tessek megmondani, az is hogy van: az iskolában azt tanítják, hogy a magyarok úgy törtek ide bé, a románok régi országába, ami még a dák-római világból maradt rájuk. Osztán hogy azé az ország, aki elejitől fogva tartja, magyarul nem tudom jól mondani continutatea dreptatii (jogfolytonosság). A doktor úr meg azt mondja: a mi eleink vették meg véren az országot, nem volt itt akkor még egy fia román se. Osztán most mégis csak itt vannak. Földjük is van. Iskolájuk is. Még pedig erős, jó iskola. No osztán, most mi az igaz?

Ülünk a mohos kövön. Mihály az öklével támasztja a fejét. A szeme, mint két kisubickolt eipőgomb, úgy ragyog. Izgatott.

— Te mit hiszel, Mihály, mi igaz?

— Én? Tudja — én egyiket sem hiszem.

Úgy lehet: a történelembé a magyaroknak van igazuk. De ők egyre csak azt hajtogatják: ami vót. Most az van, amit a románok mondanak. Nem tartom én magam egyikhez se.

— Nem? Hát te nem vagy magyar?

— Hát én mán csak székely vagyok. De azért ne búsuljon olyan igen. Azért vagyok az, hogy törjem a fejem: mi legyen?

*

Egy szép napon végeszakadt hirtelen Bogdán-Mihály nyaralásának. Inasruha: le, diákruha: fel. Nyárközepén behívó érkezett. Négyhetes nyári liceum. Mi lehet az? Nyári egyetemről hallottam már, de Mihály még csak most másodikos! Kiderült: gázvédelmi tanfolyam kisdiákok részére. Előadó a vegytan-tanár. Nagyszerű! Munkába fog állni az atelier, ahogy Mihály nevezi. Nem, nem műhely, szó sem lehet róla: atelier. Ó, az egy külön fogalom Mihály „erős jó iskolá”-jában. És valóban, a Mihály iskolája mintaiskola. Hogyisne: a csíki kultúr-zónában fekszik. Duplafizetést kapnak a tanárai és magasabb kiképzést. Persze! Nem is alkalmas akárki az elrománosítási kultúrmisszióra. És a kis székely gyermekeket vissza kell édesgetni az „anya” nemzetbe, hiszen elmagyarosodott románok ők. A népművészetük is erre mutat, amint azt Jorga professzor ékesen megírta egy francianyelvű könyvben.

Szóval minden osztálynak van külön munkaterme. Minden délután ipari munkát tanulnak benne a diákok. Asztalos-, lakatos-, ács-mesterséget. Szerszámok vannak bőséggel és van sok-sok nyersanyag, miért is ne lenne: adnak fát az

erdélyi hegyek. Nagy boldogság egy ilyen „atelier” egy tizenkét éves kisfiúnak. Pláne, ha székel az illető és az ezermesterség a bőre alatt bujkál.

Mihály mámoros boldogsággal vonult be a nyári kurzusra az „erős jó iskolá”-ba.

*

Három nap múlva, fakóra vált arccal rohant haza Bogdán-Mihály gazdája.

— Mi történt az Istenért?

— Elfogták Bogdánt. Most vallasza a rendőrkapitány.

Szentisten! Mit csinált?

— Mit csinált? Feltalált! Feltalált az akasztófáraló! Egy fából készült kerekpuskát. Nyíl és puska kombinációja. A fakerék feszíti az íjat, az eleresztett íj kilő egy hegyezett drótot és az süti el a kapsznit... Egy kifűrt facsövön keresztül fut a löveg. A lövegeket az én ócska esernyőm drótjaiból csinálta. És kipróbálta kérem teljes sikerrel. Kilenc verebet talált el az iskola udvarán, három kutyát az Iskola-utcában. És a tizenharmadik, román királyi állami iskolai atelierben előállított drótlöveg egyenesen a város egyetlen piacán posztoló rendőrt találta a háta közepén! Most megnyúzzák Bogdánt elevenen! Mindent meg kell próbálnom, hogy kiszabadítsam.

És elrohant az utcai ajtón át. A kerti ajtón abban a percben Bogdán dugta be vigyorgó ábrázatát.

— Jézus Mária! Megszöktél Mihály?

Nem szöktem én egyet se. Eleresztettek. Van ennek a rendőrkapitánynak egy mafla nagy fia.

Hatodikos. Mindig szeretett volna egy ilyen puskát. Míg egyedül voltam bezárva, belopódzott hozzám. Hozta az apja esernyőjét s még vagy 8 cipőboxos skatulyát, fát, mindent, spárgát, ami kell. Hogy aszondja: kijárja a papájánál, hogy eleessenek, ha megcsinálok neki. Mintha ő csinálta volna. Igen, igen, én aszontam, de befejezni csak az iskolai atelierbe lehet, — ott — van érvényes esztergapad... Aszondja azt is kicsinálja, hogy visszavegyenek. No most itt vagyok.

— Kiadod a kezedből a találmányodat, puskát csinálsz neki, Bogdán?

— Csinálok hát! De azért maga ne féljen semmit. Az a puska a más kezébe csak egyszer sül el.

A GYILKOS-TÓ LEGENDÁJA
(1938.)

Esteledett. Szürke felhőfátylak reszkettek a Gyilkostó fölött s a szikár, komor-fekete fenyők, megannyi kis gótstíli templomtorony, egyre elmosódottabban váltak el csúcsíves koronáikkal a horizonttól. A nagy Cohárd felett még rózsaszínűen mosolygott a lehunyó napban néhány foszlányfelhő, de túl a Lóhavason már esti itatáshoz terelte nyáját a bács, ahogy errefelé a juhpásztort nevezik. A Kupás hegy fenyvesrengetegében pásztorkutya vonítása hallott. Mondták: nagy vadat hajt, medvét vagy farkast űz az estbe hajló szürkületben. A verandán ültünk, fenyőboronából épített kicsi villánk üveges verendáján, a verandán, ami éppen az alváshoz készülődő tóra nézett. Az országúmenti kicsi házból, hol az utászcsalád lakik, csendes tehénkolompszó hallatszott felénk s halk, duruzsoló énekelgetés: tehénkéjét fejte énekelve, becézve, hízelegve az asszony odalent. Messze Békásszoros felől mintha ütemes esőcseppek peregnének, úgy jött hozzánk az erdőjáró, éjjeli szekérfuvarok, a kenetlen fatengelyek halk nyikorgása.

— No ... ismered-e a Gyilkos tó legendáját? — kérdezte a mesélős alkonyatban Ferenc

bácsi, a villa öreg gazdája. — Hallottad-e, hogyan született?

— Nagyapám mesélte — folytatta csendesen. — Ezernyolcszázharmincnyolcban történt. Éppen száz éve... Azelőtt, mondják, nem volt itt ekkora víz. Tónak híre-hamva se volt. A völgyön a Vereskőpataka csergedezett által, az, amelyik Vereskőfoknál egy rőt színű sziklából fakadt. Csendes, szelíd patak volt. De volt rajta egy híres vízimalom, Gidró Gyárfás nevezetű székelyé. Nem tudott olyan malomkövet vágni, mint ő, senki sem. No, nagyapám is felkerekedett Gyergyóalfaluból, pedig az elég messze ide s megrendelte az alfalui malomhoz a vereskőpataki molnártól a malomkövet. Ezernyolcszázharmincnyolcban volt, mondom, kora tavasz. Az év nyarára ígérte Gidró Gyárfás, hogy Megvágja az örlető követ. Mire nagyapám egy hónap múlva érte jött, erős fatengellyel, négy bivallyal, hogy a hegyen át elbírják a nehéz követ, hát hallgasd meg lelkem, csak azt vette észre, hogy Vereskőfoknál túljutni nem tudott. Se ösvény, se út, egyetlen tenger a világ. Tenger a hegyek között... Nagy égzengés volt azon a napon. Égiháború. A hegyről, amit ma Gyilkosziklának neveznek, mintha az Isten borotválta volna le a fenyőerdőszakállt, lesúvadt az egész rengeteg. Csupaszon álltak köröskörül a hegyek, mert a földcsuszamlás mindenestül a völgybe vitte az erdőket. Elzárta a Vereskőpataka folyását is. A fellegszakadástól megduzzadt patak elöntötte az erdőt, nőtt, egyre nőtt, már ellepte a fák koronáját is sokszorosan. Csak egy-egy le-

csupasztott, megmeredt fenyőkaró áll ki azóta a vízből, ebből itt, ni, a lábunk alatt, amit annak az erdőgyilkoló éjszakának az emlékezetére hívunk Gyilkostónak mi is. Úgy is néz ki, nézd csak lelkem, mint valami kopjafás vizitemető. A molnár tán még most is vágja elsülyedt örletőházában nagyapám rendelkezésére a követ oda-lent. Igaz, nagyapám már nem vár a kőre odaát az alfalui temetőhegyen... Nagy istenítéletidő lehetett, hogy így leszakadt a hegy s tóba merült Gidró Gyárfás kővágó malma, háza. Holdtöltekor mondják, lelátni a tó fenekéig s aki lenézett, úgy regéli, most is a követ csiszolja Gidró bátyánk nagy szorgosan odalent, hogy idejére készen legyen ...

Hajnalig mesélgetett Ferenc bácsi a hideg éjszakában. Reggelre kelve vidám énekszó verte fel a Gyilkos tó völgyét. Túl a régi határról, a Begátból, a román Bicz faluból, román nemzeti viseletbe öltözött kiránduló gyermekek jöttek. Tanítójuk vezette őket zászló alatt végig Gyilkostótelep modern villái között. A tóhoz érve letelepedtek. A tanító énekeltette őket, aztán beszédet mondott. A tó történetét mondta el, irodalmi formába öltöztetve, romantikus színekkel át-átszőve. így kezdett belé:

— Ennekelőtte száz esztendővel őseink, a román hegyipásztorok békésen legeltették nyájukat e helyen, minek most Gyilkostó, helyesebben Lacul Rosu (Verestó) a neve ...

NATALICA
(1939.)

A cipészek viaszkos fekete fonala jut róla az eszembe. Vékony, hosszú, ingó-lengő fényes cérnaszáll. Hiszen úgy ismertem meg gyászfátyolosan, lencsőkén, viaszfehér arccal, szomorúan imbolyogva. Nagyon magas sarkú cipőjében aprókat lépett és kissé előreugró, hegyes térdei majdnem kibökték fekete selyemszoknyáját. Mindennap ott imbolygott a gimnázium és a gyógyszertár között, a kisvárosi esti korzón. A járókelők barátságosan integettek neki és néhol rámosolygott egy-egy asszonyi arc. Gyengéd s valamelyest tüntető hódolattal emeltek előtte kalapot az idősebb urak. De a kis fruska lányok viháncolva sügtak össze mögötte.

— Ni! — mondták, — ott megy özvegy Natália. A szép Vilmos özvegye.

Szép Vilmos egyáltalán nem volt halott. Szép Vilmos vagy ahogy polgári nevén nevezték: Kéry Vili a sarki gyógyszertárnak volt vidám tulajdonosa..

Natalica szorgalmasan róttá az utat a gimnáziumtól a gyógyszertárig s vissza megint. Igaz, utóbbi időben a gyógyszertárnak csak a filodendronos kirakatablakáig sétált s akkor megfordult hirtelen, mintha a filodendron lukacsos legyezőin áttetsző fehérköpenyes gyógyszerész ijesztette volna el onnan.

Dr. B. Natalica román-francia szakos tanárnő két évvel ezelőtt kerül a székely kisvárosba. Odatúlról jött, a tölgyesi szoros mögül, a kies Moldovairól. A jasi-i egyetem bölcsészeti karán avatták doktorrá a karcsú, huszonkétéves fiatal leányt. Gyönyörű ünnepség volt, maga Boldinescu rektor gratulált elsőnek Natalica édesanyjának, Maikucának, ahogy Natalica nevezte őt, a fekete köpenyes, kerek fűveges apácaát. Bizony, Natalica édesanyja apáca volt. Apa meghalt — öt éves volt akkor Natalica, — édesapa hősi halált halt 1917-ben Marasestiuél. Maikuca ekkor felvette az apácafátyolt és Agapiára költözött, az apácafaluba. Görögkeleti apácák élnek itt, ebben a faluban. Nem valami kolostor ez, dehogy. Ápolt kertcskék közepén, kicsike házak állanak nagy ereszes kapukkal és a ház falán kívül és belül sok-sok szent ikon látható. Minden kis szent kunyhóban egy-egy apáca él, lemondva, elhúzódva a világi örömtől, de nem e világ dolgaitól. Az agapiai apácák sütnek-főznek, olcsó kis vendéglőket tartanak a moldvai búcsúk alázatos zárándokainak, kis csirkéket, kis kacsákat nevelnek és olykor egy-egy szegény árva gyermeket is. Esti szürkületkor maguk kongatnak imára a fából készült kereplővel. Rekedten károg a „toka” az apácák ereszes kapuja előtt, ájtatos járókelők borulnak porba hallatára. Ott térdelnek az apácák hosszú sorban fekete köntösükben a házuk előtt. Fekete kendőbe bugyolált fejüket ujjongva emelik a szabad ég felé és hangoosan zsolozsmáznak...

Itt élte Maikuca leánya, Natalica ártatlan, fehér gyermekéveit. És amikor tíz éves lett, Mai-

kuca úgy gondolta, hogy városba küldi iskolába a kis lányt. Ha felnőtt majd, talán ő is az Úr szolgálatát választja élete céljául, ha sokat tanul, sokat okosodik addig, akkor annál inkább. Jöttek az iskolák, jöttek a városok, a közeli Pi-aira előbb, majd Jasi, az egyetem. Jöttek a vidám pajtások, jött az első szerelem. És jöttek mind a többiek, viharos diákszerelmek, aztán a komoly munka, hiszen Natalica komolyan dolgozott, tanult, versenyzett, sikert-sikerre halmozott. Maikucát nem látta évek óta. Maikuca szorgalmasan morzsolgatta otthon, Agapián a rózsafüzért, nevelte a kiscsirkéket, etette a szent búcsúk ájtatos zarándokait, fonta-szötte csodálatos imaszőnyegeit s olykor-olykor, ha valamelyik szent szőnyeg gazdára talált, küldött Natalicának egy kis pénzt. Natalica pedig élt, dolgozott, tanult és tanított, pénzt keresett és gyűjtötte életelveit. Amikor pedig eljött a doktorráavatás csodálatos pillanata, Maikucának magától a szent vikáriustól szerzett Natalica engedélyt, hogy elhagyhassa remetekunyhóját és ott lehessen ezen a gyönyörű ünnepélyen.

Ekkor látta Natalica sok év után először Maikucát. Sírtak mindketten, hiszen maga Bol-dinescu doktor is gratulált a szent anyának, kinek leánya íme: summa cum laude lett doktor a jasi-i egyetemen.

És Maikuca megkérdezte Natalicától szelíden, hogy vájjon felveszi-e az apáca-föveget és belép-e valamelyik női tanító rend tagjai közé? Natalica elpirult kicsit, átölelte Maikucát és azt felelte:

— Nem anyám! Más hivatást találtam magamnak. Világi misszióm van, de hidd el, hogy

nagy és szent misszió. Túl a Kárpátokon, országunk közepén, sok-sok idegenajkú honpolgár él. Oda megyek. Tanítani fogok. Ne félj anyám, a te tanításodat, amit az agapiai szent kunyhóban kaptam, sohasem felejttem el. De itt, az egyetem falai között mást is tanultam. Gondold el anyám, az ország közepén milliányi idegen él! Közéjük megyek...

És dr. B. Natalica a székely kisváros magyar diákkisasszonyainak tanárnője lett. Jött odatúlról, Moldvából, jött karcsún, magasan, habfehér arccal. Hozta magával az agapiai apácakunyhók alázatos, babonás áhítatát és hozta magasra emelt büszke fejcskéjében a hivatásérzet öntudatát, az elveket, a propagandát, a célt, amit ott a jasi-i egyetemen — summa cum laude — megtanult: románná tenni az ország közepén élő sok kis magyart.

Natalicát, aki egy szót sem tudott a kisváros nyelvén, hideg közönnyel fogadták az első napokban. De Natalica szép volt, karcsú és elegáns és érdeklődő férfiszemek fordultak utána már a harmadik napon. Megkezdődött az első tanév, ötvennyolc kislány járt Natalica osztályába, ötvennyolc abból a fajtából, akikért idejött. Esetlenül törték a kislányok Natalica nyelvét, bukdácsolva tanultak és valami furcsa, konok dac lobbant a szemükben olykor, ha Natalica hosszasan és lelkesen magyarázott nekik azon a nyelven, amit ők alig értettek.

— Év végére mindenik tudni fog, — gondolta Natalica az első napok után és azon tűnődött, hogy hogyan lehetne a lelkesedés lángjává változtatni a kis magyarok szemében azokat az apró, konok fényeket.

Féléve élt már Natalica a kis városban, amikor megismerkedett Vilivel, Kéry Vilmos gyógyszerészgyakornokkal, a „szép” Vilmoossal, ahogy azok a szentelen kis fruskák nevezik, a tanítványai.

Vili kisportolt izomember volt, sűrűvérű, fekete hajú. Vili mindig jókedvű volt. Viliről azt mesélték, hogy már négy menyasszonya volt és hogy falja a női szíveket. És az igazgatónő anyai barátsággal mindjárt az elején figyelmeztette Natalicát, hogy egy ilyen vidéki donzsuán nem komoly tanárnőhöz való. De Vili gyönyörűen tudta duruzsolni Natalica nyelvén azt, hogy: szeretlek meg hogy: légy az enyém! Igaz, Vili ennél többet nem is tudott azon a nyelven. De az első hét végén Natalica már tíz szót tudott magyarul és félév múlva már tökéletes hangsúllyal mondta a fiúnak a fiú nyelvén:

— Szeretlek! Nem tehetek róla. Nem tudok élni nélküled.

A kis gimnazista lányok ebben az időben igen gyenge előmenetelt mutattak a román irodalmában, de Natalica most nem törődött ezzel. Natalica boldog volt mindenekfelett. Az is hihet ugyanis, hogy Vili felesége lesz. Igen, Vili azt ígérte, hogy feleségül veszi, ha tökéletesen megtanul magyarul.

— Anyám meg a nővérem... — mondta Vili —, tudod, cicám, ők olyan régimódiak, te jövevény vagy itt. Idegen...

Ezekre a szavakra kétkedés borongott végig Natalica márványarca mögött. Maikucára gondolt, Jasira, az egyetemre, az elvekre s a célra, amiért itt van... de aztán csak a fiú ölelését érezte, igen, igen... nincs még egy

ilyen, mint ez a fiú, ó Istenem, talán könnyűvérű egy kicsit, talán nem elég mély, sem elég alapos, de... mégsem lehet különbet találni nála. Más, más, mint mindenki eddig, mint a jasi-i egyetemről a fiúk és ha ez a szerelem azt jelentené, nos, ha kiderülne, hogy ebben a szerelemben Vili az erősebb, a Vili akarata, a Vili kívánsága erősebb, mint az övé, még talán az is megtörténhetnék, hogy beleolvadna feladva mindent, átlényegülve, be a fajtájába rajongva, mint egy agapiai szent...

Így álmodozott, szeretett és rajongott a szép Natalica, amikor... nos, amikor egy napon, minden bevezetés nélkül, bejelentette Vili, hogy házasodik.

— Házasodom... — mondta együttlétük után kedvesen és hirtelenül. Lábát keresztbe-pockolta, cigarettára gyújtott és elegánsan kifújta a füstöt maga elé.

Natalicának megállott a szívverése.

— Házasodunk?... — kérdezte megre-
megve. — Mikor?

— Látod — mondta Vili könnyedén —, még mindig nem tudsz jól magyarul. Nem többes-szám, fiam. Egyesszám. Én. Én. Kéry Vilmos gyógyszerész házasodom.

— Elveszel? — folytatta Natalica és lassan sápadni kezdett.

— Elveszem — bólintott Vili mosolyogva.
— A gyógyszerész özvegyét veszem el. Illetve a gyógyszerért. Jó parti úgy-e?

— Tréfálsz... — reszketett a leány.

— A gyógyszerért megér... — folytatta Vili és számolni kezdett hangosan.

Vörös foltok gyulladtak ki Natalica sá-

padt homlokán. Fölugrott. Dadogva, kapkodva beszélt:

— Az én fizetésem... Hiszen tudod...

— A te fizetésed? Na igen, te itt dupla fizetést kapsz a kultúrzonában s még emelést is, mondtad a minap, ha eredményesen románosítasz. De hát...

Natalica térdrevetette magát előtte, átfonta lábait, úgy beszélt hozzá kétségbeesve:

— Ne tréfálg, ne tréfálg velem, Vili! Tudod, imádlak, soha senkit sem szerettem úgy, mint téged, a hivatásomat hanyagoltam el miattad, elveimet adtam oda, közeledtem hozzád, megtanultam a nyelvedet, érted, egyedül érted, értsd meg, egyedül teérted barátkoztam a te fajtád asszonyaival, elnéző voltam a te fajtád gyermekeihez, feladtam magamat, soha, soha senkit nem szerettem így... Mindenemet feláldoztam érted, minden pénzemet odaadom, gyűjtünk, pár év alatt vehetünk egy másik patikát, hát mit akarsz? Szólj már, felelj már, ne mosolyogj olyan megközelíthetetlenül! Miért akarsz elűzni, miért nem kellek én? ..

Vili elnyomta tövig égett cigarettáját. Elkomolyodott s pillanatig merengve nézett maga elé.

— Te tulajdonképen román vagy, szívem ...

*

Azóta egyre sápadtabb, egyre soványabb. Krétafehér arccal járkál a városban. Integetnek neki az ismerősök, barátságos asszonyi arcok mosolyognak felé.

— Szegény kis Natálica... — mondják a háta mögött a kisváros asszonyai. S ugyanakkor nem viszonozzák az özvegy gyógyszerészné és új férje, Kéry Vilmos látogatásait. Natálicát viszont meghívják knagukhoz, kérdezik, vigasztalják, beszélgetnek vele. Derék lány. Lám, milyen szépen megtanult magyarul. S a kis magyar diákkisasszonykákkal milyen emberségesen viselkedik. Mintha nem is tudná, hogy a fruskák a szép Vilmos özvegyének csúfolják a háta mögött...

Majdnem egyidőben történt ugyanis Viliék esküvőjével, hogy túl a hegyen, a kis Agapiában, az egyik apácakunyhó asszonya, tarkaköntösű szentek hú szolgálóleánya, a kicsi Maikuca felköltözött oda, hová oly sokat küldözte szállást kérő zsolozsmáit csendes estéken át.

Natálica azóta visel hosszú, lengő gyászfátyolt és csak véletlen, hogy Vili is éppen akkor házasodott. Véletlen? Nem. Talán nincsenek is véletlenek. Meghalt Maikuca, meghalt a szerelem és Natálica örökre itt maradt. S csak teng-leng, viaszossá merevedett arccal az iskola és a gyógyszerészertár között, olyan rajta a fájdalom, mint a fekete cipéscérna ingó szárán a fagyos viasz. Csak tipeg magassarkú cipőiben s tanítgatja hivatása szerint románul a kis magyar lányokat. És a szülőkkel, a kedves megértő idősebb urakkal, asszonyokkal bánatos csendben megértéssel és szeretettel beszélget el azon a nyelven, amelyen a legforróbb szerelem és legnagyobb fájdalom szavait tanulta meg.

**KOVÁSZNA,
A BORVÍZKUTAK HAZÁJA**

Székelyország délkeleti csücskében, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely között, a háromszéki havasok ölében épült Kovászna, a borvíz kutak hazája. Húsz évvel ezelőtt határfalu volt Magyarország és Románia között.

A Kárpátok könyökhajlatában, búzát is megtermő fensíkon nyújtózik el a falu. A székely birtokosság arányos vagyoneosztási mutató tagjain búza, árpa, rozs, zab, cukorrépa és burgonya, vagy ahogy székelyesen nevezik: pityóka terem. A gabonatermő fensíkba erdőágak nyúlnak bele. A havasokból lezuhanó patakmedreken haladva fölfelé mogyoró, gertyán berkeken át vezet az út a bikkfarengtegbe. Magas fensíkon elterülő juhlegelők vannak odébb, majd a havasok fekete-zöld, zordon fenyőkoszorúja. Földrajzi adottságánál fogva Kovászna lakossága javarészt állattenyésztésből, fakitermelésből és az ebből folyó ipari munkálatokból él, másként: önellátási alapon használja fel majd minden természetadta javát. Nagyjában ez az általános képe minden székely falunak és csak ez lenne Kovásznáé is, ha nem lenne ez a falu más, mint a többi. Kovászna azonban más, Kovászna a borvíz kutak hazája. A szőlő még csenevész for-

májában sem terem meg ezen a vidéken. Talán ez az oka, hogy a bort kedvelő bortalan székelly nép a vastartalmú, pezsgő, szénsavas ásványvizet nevezte el borvíznek. Ebből is látszik, hogy milyen szerény nép a székelly. Ha nagyzó nép lenne, bátran mondhatná borvíz helyett pezsgővíz is. Mert pezseg, lobog, forr a kovásznai ásványvíz s ahol utat tör magának a mélyből egy-egy forrás, ott megmorajlik a föld.

Kovászna közepén széles hegyipatak rohan keresztül. A patakban lapos, rozsdavörös, helyesebben vasveres kavicsok között kicsi örvényeket kavar a patakmeder alól feltörő szénsavas forrás. A kovásznaiak belegázolnak a patakba, két-három vízből kilátszó nagyságú szikladarabbal körül fogják a patak bugyborékoló területét — és a borvízkút megszületett. Ilyen patak közepi kútból hordattuk mi is a borvizet. Keskeny pallón lehetett bejutni a patak közepébe és a sziklák közti patakrészből megmerítettük a hasas, fekete kőkorsókat. Ezt a patakbeli borvizet nem lehetett palackozni; a túlerős szénsav szétfeszítette volna az üveg oldalát. Ezt a helybeliek használták étkezéseikhez, mint a legjobbat, a legkovásznaiabbat, ami odavalósi szólás szerint: „kár az idegenybe, mikor mü es élhetünk vele.”

A piaci patak borvízkútja két részre osztotta Kovászna társadalmát. Akik a piactól Csorna-körös fele, az Alszegen laktak, azok mind ebből a kútból hordták a borvizet. Akik Vájna-falva fele, a Felszegen éltek, azok a fensőbbrendűség érzetével mellőzték e kutat. Azoknak ugyanis mindnyájuknak volt saját, külön, házi

borvízkútjok, mert Kovászna északi része egyetlen, széles ásványvízdús vaskőrétegen terül el. Rengeteg kút, még több szénsavas forrás, csoda-e hát, ha Kovászna, a borvízkutak hazája egyben fürdőfalu is? Nem egy fürdő Kovászna, hanem számtalan fürdő közös telepe, ősrégi fürdőcskéi a kis kultúra legszebb példái. Van egy utca Kovásznán, Fürdő-utca a neve. Hat fürdő van ebben az utcában egymágában, többnyire reuma gyógyító meleg kádfürdők, leghíresebbjük a Beke-fürdő és a Csutak. Húsz évvel ezelőtt még régi-régi, — tán honfoglaláskori magyar módszerrel — melegítették ezekben a fürdővizet. Öblös kőkádakat állítottak a fürdőházba. A fürdőház egyik részében kőhevítő kemence volt. A kemencében izzásig hevítették a vaskódarabokat és fogóval dobálták azokat a hideg borvízzel telített kádakba. A tüzes vaskő gőzt fejlesztve adta át melegét az ásványvíznek. Az így elkészített kádfürdőt használták aztán reumás, iszkiászos, csúzes, köszvényes és mindenfajta hüléses bántalmakban szenvedő betegek. A gyógyulni kívánkozók többnyire Erdély közelebbi vidékeiről látogattak el ide, Erdélynek ebbe a kicsiny, határmenti zugába. Külföldi vendéget leggyakrabban a közeli Regátból, Óromániából hozott a vonat. Volt Kovásznának a háború előtt egy híres külsőmagyarországi, éppen budapesti látogatója is, aki minden nyáron oda utazott. Ez a vendég a magyar színjátszás egyik legnagyobb büszkesége volt: Jászai Mari. Jászai az akkoriban divatos svájci hidegvízkúra híve volt s mint ilyen nem a forrókövel melegített kádfürdőket használta. Jászai a méregzöld színű,

dermesztően hideg iszapfürdőt látogatta, a vulkánikus eredetű kovásznai nevezetességet, a Pokolsárt. A Pokolsár-fürdő akkor még a piac-tér közepén díszelgett. Négy kis karcsú, zöld-tetejű bádogtornyos épület volt s körülbelül 8X10 méteres vízmedencét zárt magába. A víztükör kráternyílást takart. A kráter szája körülbelül a medence közepén lehetett. „Veszélyes” felírású jelzőtábla és mentőkötél vonult át a kráter fölött. Parányi kráter volt a Pokolsár, alig néhány méternyire a közepétől méteres mélységűvé laposodott a tölcsére. A tölcsér alját térdigérő, szürkészöld, kénszagú iszap borította. Ezt az iszapot meregették hosszú kanalakkal a fürdősasszonyok és ezt tapasztották azon dermesztő hidegen a beteg fájó tagjaira. Az ördögszínűre mázolt gyógyulók gyékényből font napozó ágyakon szárították testüket mindaddig, míg a napsugár repedezett, száraz, iszapbört nem merevített tagjaik köré. Az iszappakkolás után hideg, tiszta borvíz-zuhany és szakszerű dörzsölés következett. Hogy gyógyította-e valóban a hideg iszap a beteg tagokat, azt nem tudom. Az én időmben már kevesen hittek benne, de ennek az volt az oka, hogy a Pokolsár, az igazi ördögszínű iszap időközben elvándorolt. Szüleim mesélték, hogy az első kovásznai Pokolsár-fürdő kisebb földrengés közben keletkezett. A helyén legelő volt, ahol egyszerre csak megrepedt a föld, majd mennydörgésszerű robajjal köveket vetett ki magából. A földindulás után kis szürke iszapos pocsolya maradt a meghasadt földteknyőben. Ebből az iszapgödörből fejlődött ki a Pokolsár-fürdő. Kifejlődött, virágzott, gyógyított, vendé-

geket, tudós orvos-professzorokat vonzott magához. A Pokolsár-fürdő városkává lendítette Kovászna falut. És sok-sok évtized után Pokolsár egyszer csak elvándorolt. Előbbi az iszapja kezdett apadni, aztán a víz színe változott el. Az ördögszürkéből halványszürke, zölde, majd közönséges sárga, vasas borvizes fürdő lett. Mikor én kis gyerek voltam, akkor már úszóiskola volt az egykori kráter fölött. Pár évre aztán nem messze az első Pokolsártól, a patakot túl, ama bizonyos Fürdő-utca felé Deák Dezső huszárkapitány úr kertjében egyszer csak megmorajlott a föld. Morajlott, dörgött, meghasadt s a kitárult föld öléből magasbaszökken a vándorló iszap megkerült sugara. Deák Dezső kapitány kiszélesítette az új iszapgödrot, partjára kabinokat, iszappakkolásra alkalmas helyiségeket épített és Kovásznán új, kis Pokolsár született. A székelyek Kapitány-Feredőjének nevezik ezt az új kis iszapfürdőt, amely ma is virul, amelyet ma is tudós professzorok elemeznek, betegek használnak és amely Kovászna új büszkesége lett.

Új büszkeség, mert hiszen mi, kovásznaiak már régtől fogva büszkék vagyunk. Van is rá okunk. A mi erdeinkben nőnek Háromszék vármegye legszebb szálfenyői, a mi gőzfürészeink deszkáit fuvarozzák a legtöbb fele. Palackozható ásványvizünket „Horgászvíz” néven ismerik és ismerték szerte két hazában. Az „Árpád” forrás fürdői a legszebb bükkerdő kellős közepén hűsítik az üdülni kívánczó városi nyaralókat és a kirándulót hegyi kötélpályán fuvarozzák a kies Kovásznáról a zordon kommandói fatelepre. Ipari vágányokon futó, utas-

szállító vonatainknál senki sem ismerhet kedvesebbet, hiszen a legszebb, legősibb székely fenyveseken kanyarog át a kicsi vonat. Magas kéménnyel, méltóságteljesen pipálva pöfögnek a kis székely mozdonyok s ha a jókedvű kirándulót piros erdei eper incselkedésre csábítaná, a sínek mellé, csak fütyyentenie kell — a barátságos mozdonyvezető megáll egy csokornyí eperszedés idejéig. És van még más, furcsább nevezetességünk is, a neve is különleges. Tulajdonképpen ezzel is dicsekedhetünk: ugyanis „Doh”-nak nevezik. Hogy mi a doh? Olyasvalami, mint a tordai bűdös barlang gyilkos kengőze, csakhogy minálunk Kovásznán nem egyetlen romantikus barlangban terem, hanem sok ház pincéjében. Mindazoknak a házában, akik odafel laknak egy bizonyos falurészen az úgynevezett Dohon. Arasznyitól félméternyiig terjedő magasságban terjeng a pincékben a fojtó gáz s a derék Dohbeliek sonkát, kolbászt tartanak a pince fenekén, mondván, hogy semmi sem őrzi meg olyan jól a romlástól a füstölt csemegéket, mint éppen az a bizonyos Doh. Megtörténik olykor-olykor, minden emberöltőben egyszer, hogy a Doh-pincék emberhalált okoznak. Vigyázatlan látogatókat, akik nem kampós bottal halásszák föl a pince fenekéről a füstölt oldalast, akik alább hajolnak annál a pontnál, ahol már az égő gyertya elalszik, azokat megmérgezi vagy meg is öli a gáz.

A szerelmes, kovásznai székely kisleány, akit nem szeret választottja, ilyenképen panaszkodik:

„Menyek kersztmámámnitt, az odafel lakik

a Dohon. Osztán csak csúfolkodj, hogy nem szeretsz, ott a Doh. S én lefeküszöm a pince földjire, osztán téged kísérthet a lélek, mett én mind bé szívom a Dohot s annyi...”

Mire a mókás legény gyakran azt feleli:

„Osztán lelkem, amilyen szép kövér vagy, sze a Doh csak a füledig ér...”

Erre a leány:

„Igen, de szájjal fekszem beléje.”

A legény azzal üti el:

„Azt mán ne tedd lelkem, ne szidd el azt a jóféle Dohot, szegény sonkák elől...”

És valóban, öngyilkosság igen ritkán történik a Doh-pincék mélyén, a füstölt csemegék nagyobb örömeire ...

Így van ez nálunk Kovásznán — mondom én, aki húsz éve elkerültem onnét. A húsz év csak közelebb hozott a faluhoz, a távolság csak megerősítette azt az érzést, hogy odavaló, odatartozó vagyok. A meg-megújuló emlékezés pedig új és újabb kapcsolatokat teremt az elszakadt faluval. És emlékezem a piactéri, nagy református templomra, amelynek fényes gombjában a szent eklézsia valamely régi okiratát őrizték a közhit szerint; a vajnafalvi leányegyházközség fatornyos templomára, a legszebb, legrégebb, székely építészeti emlékre. Látom a felső faluvégi katolikusok új, kicsi templomát büszke két tornyával. Emlékszem a népre, erre a józan, okos székely közösségre. Leányai és asszonyai már az én gyermekkoromban sem hordtak székely népi ruhát. Csak a moderneredő vonalakhoz való szövetet szőtték meg jóféle székely gyapjúból, négynyüstös osztovátán azaz székely szövőgépen. Azóta ha-

talmas lendületet vett a kovásznál szövőipar, Erdély piacain ma keresett árucikk a kovásznál posztó. A kovásznai székely férfi — ellenében az asszonyokkal — nem hagyta föl sajátos jellegű viseletét s legalább is vasárnapon zsinóros, fekete, magyar nadrágban és fekete dolmányban jár.

Gyermekkorom óta nagyot változott Kovászna. Mint mindenütt a világban, úgy Erdélyben is a háború után lendült föl a kirándulás, nyaralás ipara. A háború után kezdődtek meg mindenfelé a szervezett társas utazások; azóta vannak a kisebb keresetűek számára is hozzáférhető kiránduló vonatok, autóbusz járatok. Erdély természeti kincseinek kihasználása is azóta kezdődött el nagyobb mértékben. A kor divatjának köszönheti tehát Kovászna is, hogy ma divatos fürdőhely, hová például Bukarestből közvetlen kocsival utazhat a nyaralni kívánckozó. Kovásznának ma villanyvilágítása, modern strandfürdői, ápoltságai, teniszpályái vannak. Kovásznának regáti (óromániai) idegen forgalma van s az új arcú emberek új arcot formálnak az ősrégi, kicsi székely falunak. A fellendült fürdőiparból régi fürdőtulajdonosok is gyarapszanak és tulajdonképen a régi székely fürdőélet fejlődik tovább. Erről a kovásznai székelységről szeretnék még egyet-mást elmondani. Ez a nép büszke és öntudatos. Céltudatosan alkalmazkodó és ravaszán állhatatos. Vállalkozó hajlamú, erős kereskedői érzéke van. Bizalmatlan és nyílt szívű egyszerre, nem kér senkitől, de ha kell, két kézzel ad. Végtelenül vendégszerető. A történelem viharai acéllá edzték: hajlik, mint az acél, de nem törik, nem hiszékeny, nem rajongó, nagyon nehéz meggyőzni olyasvalamiről, amit

nem ő akart előbb, de konok akarattal viszi keresztül azt, amit ő maga akar. A kovásznaiak többnyire reformátusok és ez azt jelenti, hogy inkább faj, erősebb nép és kevésbé felekezeti, ellentétben a metafizikai hajlama mellett is sűrű vérű és lobogó indulatú csíkvármegyei székelységgel, amely katolikus. A kovásznai székely, — mint általában a háromszékmegeiek —, racionális, józan és becsületesen számító. Népművészete jóformán semmi sincs, a népköltészet nála lelhető, kevés, szép virága sem elsősorban jellemzi őt. Azt is lehet mondani, hogy a kovásznai székely a székelységnek legpolgáriásultabb eleme.

A fűrő-faragó, ügyeskező ezermester iparos székely embernek sok szép példánya élt és él Kovásznán, a borvízkutak hazájában. Nem csoda, hogy ezek az ügyeskező faragómesterek a legszebb külsejű kutakat építették. A vajna-falvi sétány fedeles, kerek borvízkútján például zenekarnak való, kicsi tornác díszelgett, de volt a borvízkutak hazájában olyan zsendelylyel fedett kerek kút is, amelynek az oldalát a legeredetibb, bicskával karcolt népi rajzok díszítették. Galambdúcos székely kaput már rég nem építenek a modernizálódó Kovásznán, az utolsót az alszegi Deák-kúrián bámultuk gyermekkorunkban.

A borvízkutak földjén még mindig fakadnak új és új források, Kovászna természeti kincseinek nagy része fekszik még a föld ölében. Tudok egy kovásznai népéneket is a fakadó, „kítakarodó” forrásról:

„Odaki egy csutak alatt egy forrás kítakarodott,
S odaki egy csutak alatt egy forrás kítakarodott.

Aki abból vizet iszik, babájától elbúcsúzik.

Vizet abból én es ittam,

Jókedvemtől elbúcsúztam.
 Ne sírj rózsám, met nincsen métt,
 A jó isten maj meg segétt!
 Ha nem segétt, azt se bánom,
 A kútba lelem halálom.”

Gyakran álmodom, hogy Kovásznán vagyok és álmaimban először mindig az elhagyott falu illata leng körül. Különös illat ez. Van benne valami pezsdítő, valami szomorkás. A Tilalmas erdő fenyőgyantája adja ezt az illatot, de a fenyő fanyar-édes szagába orrcsiklandozó, ásványvizek bizsergető, vasas, kénes illata vegyül. Álmodom gyakran fürdöm a kovásznál Lobogó nevű fürdőben. Nem a Pokolsár, nem a Eapitány-feredője, nem is a Horgász, Árpád-források, vagy a Fürdő-utcai meleg fürdők emléke kísért. En egy kicsi, elhagyott borvíz fürdőről álmodom, ahol leghidegebb a víz, ahol legerősebb a szénsavas pezsgés. Mint a fővő víz, úgy dobog álmaimban a Lobogó és pipacspirosra dörzsöli didergő tagjaimat. Az álombéli Kovászna-illatot kívánszjai hang-emlékek követik képzetemben. Hallom az esti sétatéren a kúrszalomban muzsikáló cigányt... És egyhangúan zakatoló fűrészmalmokat hallok, lobogó borvízkutak halk bugyborékolását. És hallok egyre az éjszakában baktató, kovásznai borvízárusok szekereinek rekedt nyikorgását, ahogy kocognak csendesen gyékényfedeles szekereik mellett. Éjjel indulnak Kovásznáról Barassó városa felé. Az éjszakai Kovásznát holdfény önti el. A borvizes szekerek mögött láncra kötve kullog a kuvasz. A szekér gyékény fedele alatt csendesen kotyognak a borvizes palackok.

Kovászna, források földje, borvízkutak hazája. Nekem szülőfalum...

**TOROCKÓ,
AZ UNITÁRIUSOK SZIKLAFÉSZKE**

Szép, csendes májusi éjszaka volt Nagyenyeden. Az örhegy alatt, apró házaikban békésen aludtak az enyediék. Csak a hársfák alatt, a sétatéren lehetett itt-ott embereket látni.

A patak partján hatalmas sátorponyva volt felütve. Vándorcirkusz járt a városban. Az előadásnak már vége volt és a cirkusz művészei, légtornászok, bohócok, kardnyelők, tüzevők békésen pihentek a kerekeken járó kedves kis házikókban. Közvetlenül a patak mellett voltak a vadállatok ketrecai és innen néha-néha panaszos, elnyújtott, fájdalmas üvöltés hallatszott.

Ott nyaraltam akkor Nagyenyeden rokonoknál és a sötét szobában izgatottan tárgyaltuk kis ágyaink rácsa mögött, hogy miként is lehetne rávenni a nagyokat arra, hogy elvinnének minket a cirkuszba egyik este. Nem tudom, a nagyokban nem túlságosan bíztunk, ezért inkább más megoldási módot kerestünk. Az, aki a helyzetet legjobban ismerte, igyekezett megnyugtanni minket, többieket, hogy az egész nem nagy eset, majd felmászunk este a körtefa tetejére és onnan távcső segítségével pompásan végig fogjuk szemlélni az előadást.

Emlékszem, éppen ennek a tervnek a módzatait tárgyaltuk, amikor egyre jobban zsi-

bongó vitánkba hirtelen vad kiabálás hangja tört be valahonnan kívülről. Ijedten figyeltünk fel a zűrzavaros hangokra: rohanó, menekülő lábak dobogására és a rettenetes állati üvöltésekre, amik hamar belevegyültek az általános zsvivajgásba. Ügy hallottuk, hogy a cirkusz trombitáját fújja valaki a távolban, majd váratlanul a templom nagyharangja is megszólalt.

Rémült női hang sikoltott az ablakunk alatt: — Árvíz! Árvíz! Meneküljete! — és zihálva folytatta elfúló hangon, miközben az ablakot zörgette kétségbeesve: — Kiöntött a Szilas-patak. Viszi a cirkuszt... Kiszabadultak az állatok! ... Torockó ránk küldte az árvizet!

Ekkor hallottam először ezt a szót: Torockó. És azután sokáig úgy élt gyermeki képzeletemben, mint valami bosszúálló, fenyegető óriás, aki ott fenn lakik Nagyenyed fölött és nagyon gyűlöli a szegény enyediéket. Ezért zúdítja rájuk a szörnyű árvizet valahonnan a havasok közül...

Aztán egy másik nyáron magam is meglátam Torockót. Zörgős parasztszekéren ültünk és hosszúsörényű, apró lovacskaink szaporán igyekeztek velünk Torockó felé. Nagyenyed után először elmaradtak a kicsiny román falvak, Felenyed, Muzsna, Kákova és akkor hirtelen sziklák közé szorult az út. Alig volt annyi hely, hogy a szekér elférjen a meredek úton. Ha szembe jött volna egy másik szekér, akkor valamelyikünknek bele kellett volna gázolnunk a patakba. De szekér nem jött szembe egy se, csak csendesen baktató, gyalogos, általvetős emberek. A sziklába vájt út fölé az egyik oldalon úgy hajolt a hegy, mint egy félbevágott

alagút kupolája. A másik oldalon pedig a Szilas-patak rohant előre és helyenként keskeny pallók íveltek át fölötte. A szűk völgy végén sziklakapun keresztül haladva, előttünk állt Torockó városa.

Magas, kalapos házak csillogtak hófehéren a ragyogó, tiszta napsütésben. Várfallal kerített templom állt a közepén és körülötte a piac négyszöge ragyogó vasporral volt simára dőngölve. A várfal külső oldalán, mint ereszhez ragasztott fecskéfészkek, apróka üzletek voltak. És szerte a sűrűn épített házak között sok-sok parányi gyümölcsös kert, virágzó fák, egy-két vagy akárcsak félholdnyi területen zöldelő búzátáblák. Fölötte égbemeredő hatalmas, kopasz sziklafal, aminek Székelykő a neve.

Ez a Székelykő olyan, mint valami fehérre száradt óriási csontkoponya. Gögösen, büszkén trónol Torockó felett. Egyik csúcsán, a kopár Vársziklán réges-régen, hosszú századokon keresztül állt a székely nép történelmének legdicőségesebb bizonyága. Egy vár, aminek ma már csak omladékai vannak meg, de aminek a neve legendává vált:

Szép Torda vármegyében,
Szentgyörgy határinál
Óriás vár hajdanában
Torockó vára állt.
E fényes, büszke várnak
Már csak romját leled,
Lakói hová lettek,
Hiába keresed...

Torockó várát IV. Béla idejében kapták a székelyek. Erdély történelmében példa nélkül

álló eset, hogy nem valami nagy úr kapott egy várat királyi ajándékkul, hanem egyszerű bányászok, földművelők, egy város lakói: a torockóiak.

A torockóiak a tatárdulás idején hősiiesen harcoltak. Tudja a monda is, hogy közápport zúdítottak az ostromló mongolokra és a hegyes sziklák halomra ölték az ellenséget, azt a mongol hadat, aminek pusztításával nem tudott szembe szállni sehol az ország az Alföldön, a Dunántúl és Erdély lapályos részein. Csak itt, e sziklazugban, a hegyek között. A mongolok szakállas nyilai nem tudtak felrepülni a székely vár ormáig. Sziklába fúródva, meghajolva ott maradtak a tövében és ezeket az emlékeket még évszázadok multán is büszkén mutogatták a torockóiak.

Básta vérengzéseit, Hóra-Kloska mezei hordáit mind a székely várból verték vissza a torockóiak. És legutóbb, 1848-ban, amikor már a Székelyvárnak csak egyetlen fala állott, az omladozó várfal mögül futamította meg az ellenség hadait a székely lelemény.

Torockó megmenekült attól a szomorú sors-tól, ami elérte Felenyedet, Torockószentgyörgyöt, Abrudbányát és Zalatnát.

A Székelyvárat maguk építették, maguk tartozták és évszázadokon át saját kezük munkájával maguk tartották fenn védelmükre. És ez a vár ma már nincs. Csak a hegy, a várszikla áll még.

Messze földet belátni a Székelykő tetejéről. Majdnem az egész Erdélyt. Nyugat felől a bihari havasok fehérленek, keleten az Aranyos folyó kanyarog. Távolabb látszik a Maros és

messze, az ősi székely székek felett ide ködlik a Hargita is. Őrtorony ez a szikla egész Erdély felett.

Benn a városban, a házakon sok olyan vonás látható, aminek szimbolikus értelme van. Például az ablakpárkány körül veres keret húzódik annak emlékére, hogy 1702-ben a labanc Tiede hadai véresen dúlták föl a várost. Fenyőboronából épülnek a házak és csak az ablak magasságáig vannak betapasztva. Azon felül szabadon áll a borona fal. Cifrán van kifaragva az ablakpárkány. Belül finom agyag, amiben érdekes cifrázatok láthatók bevésve. A ház berendezése körülbelül olyan, mint az aranyosszéki székelyeké: mennyezetig vetett ágy varrottas párnákkal, a fogason mázas cserépkancsók lógnak fölöttük falhoz támasztott állótákkal. Torockói különlegesség az úgynevezett „falvédő”, a faragott fa-lap a padka mögött és a kirakott rudakon lógó telehímzett kendők, az ú. n. „rúd-ravalók”.

Az egész Torockó különlegesség és semmiféle más erdélyi városhoz nem hasonlítható ősi kultúrája visszavezethető egészen a rómaiakig. Hegyeiben ezüst, ón, vas, vizeiben aranypor található. Bányászták már ezeket a kincseket a dákok rabszolgái és feltárt bányáikat tovább művelték a rómaiak. A honfoglaló magyarok nem igen értvén a bányászathoz, kezdetleges módon, hordozható vaskohókkal olvasztották az ércet. Gejza fejedelem azután eisenerzi németeket telepített ide, hogy megtanulják eleink tőlük a vas helyes kiművelését, így kerültek Torockóra Eckhartok, Wernerek, Gendelek. A bennszülött magyarok, a Bartókok,

Ozdok, Kelek, Ihóbok, Pozsgaiak, Csuporok, Dimények eltanulták tőlük a bányatárolást, a kohóépítést, a vízierőkre szerelt verők alkalmazását és megtanulták tőlük, hogy Székelykő várában nemcsak harcolni lehet, de termőföldet lehet csinálni az alacsonyabban fekvő kavicsos domboldalakból, odahordott földdel mesterségesen táplálva azt. Lehet gyümölcsöt termesztetni a hegyek között. Megtanulták a letelepülő németektől, hogy egy világtól elzárt kis közösség hogy tarthatja el önmagát, önszegélyezésen alapuló iskolákat létesítettek és a XVIII. században már algimnáziumnak nevezhető iskola volt ebben az 1500 lelket számláló kis városkában. Bentlakó növendékei voltak. A diákokat a templom sepregetéséért és a város tisztántartásáért élelemmel, ruhával látták el. A temetéseken, lakodalmakon éneklő diákkántust pénzzel segélyezték és ebből a pénzből a diákok önszegélyező alapot létesítettek, amely az iskolát tartotta fenn és a tanárok, rektorok fizetését szolgáltatta. A betelepülők a többi erdélyi szász telep mintájára II. Endre királytól kiváltságlevelet kaptak, amit minden új uralkodóval elismertettek. Külön városi tanácsuk volt, mint a többi erdélyi szász városnak, magisztrátusuk, bányatanácsuk, aranybeváltó hivataluk is volt és cenzust csak a királynak fizettek, mint Erdélyben a szász városok mindenütt. Leányaik felvették a német leányok magas, kürtös-tetejű, sokszalagos pártáját s hímzett kösnyűjét az ősmagyar kunkor orrú piros csizmához és a sűrűn berakott fehér vászonból készült muszuly rokolyához. A férfiak bogláros német övet kötöttek a székely harisnya

föle, de a betelepülő németek lassan elfelejtettek németül. És itt ebben a városkában történt meg: az őslakó faj magába olvasztotta a bevándorolt németeket. És az Eckhartokból Ekkártok lettek, a Wernerekből Vermesek és a Gendelekből Gondolok.

Torockó a XVI. században unitárius hitre tért. Ennek az elzártan élő, nehéz bányamunkával foglalkozó, királyi kiváltságokat élvező népnek a lelkében könnyen megfogant az unitárius vallás, tehát az ő szemükben a kiváltságosak vallásának a gondolata. Körülöttük még mindenütt latin nyelven folyt a mise és jól esett gögösségükre hajló természetüknek, hogy náluk és csak náluk székely magyar nyelven, unitárius módra tiszteljék az Istent. Az unitárius egyház magyar nyelve azután végképen magyarrá tette az egész városka lakosságát. Csak a duplán megropogtatott r-betűk, az á-vá nyújtott a-betűk sejtetik, hogy Ekkárt Áron bá' Eckhardt lehetett valamikor.

Az unitáriusok sziklafészke lett tehát Torockó. Ez a város adta az erdélyi unitáriusok püspökeit évszázadokon át. Innen kerültek ki Toroczky Máté püspök úr, a híres tudós, aki hét tudományos munkát írt, Járay János, Eoncz Boldizsár, a kolozsvári unitárius kollégiumot alapító Lázár István és innen származott el, be az ősi székely földre, a nagy püspök, a nagy népköltészetgyűjtő Kriza János is.

Vájjon gondolt-e sziklák közé zárt kis házájára, hol iskoláit végezte volt, mikor Nagyajtán azt az örökszép székely verset jegyezte le a titkos ösvénykéről, vájjon látta-e maga előtt Torockó sziklába vájt kanyargó hegyi ős-

vényeit, amiken egy-egy birtokhatárnál beleszúrt karók jelzik a gazdák tulajdonát. Vájjon mit érzett az ősi Székelyföldön, hallva ugyanazt a dalt, amit a torockóiak is éppen úgy énekelnek, mint a nagy székely közösség gyermekei Csíkban, Háromszéken, Udvarhelyszék vidékein mindenütt:

„Titkon tarték egy ösvénkét,
Melyen rózsám hozzád járék.
Irigyeim észrevették,
Ösvénkémet elkertelték.
Nem sovénnel, sem karóval,
Hanem rágalmazó szóval.
Én istenem, tégy igazat,
S vedd el a fejős bihalat.”

Erről a kiváltságos Torockóról írta Jókai Mór halhatatlan regényét, az „Egy az isten”-t, örök emléket állítva benne ennek a jég hátán megélő, sziklán kertet varázsoló, önmaga erejéből mindent előállítani tudó csodás kis köz-társaságnak.

Erről a Torockóról festett Orbán Balázs a „Székely föld népé”-ben vonzó és egyben megdöbbenő képet, látván a táj gazdagságát és szépségeit és leírva a bányászok emberfeletti küzdelmeit, ahogy hátukon cipelték a vasércet meredek létrákon a szabadba, ahogy kézierővel, csákánnyal vágják a vasat, az úgynevezett vaskenyeret, ő írta le a vasfelosztás ünnepét, a kazánok előtt szabad tűz körül ünneplő bányászokat. A lovaikat, amelyek a városba hordják a vasat s melyeket télen kosztba kell adniok legeltetni, mert a kopár hegyeken fű nem terem. A boronaházakhoz messziről kell

a fát beszerezniük, mert a rossz kincstári gazdálkodás letaroltatta előlük a begyek erdeit. Maguk építik útjaikat és vas-salakkal maguk döngölik le, de ezek persze nem alkalmasak nagy fuvar lebonyolításához.

Nincsen megfelelő tőkéjük és így a saját erejükből keservesen kitermelt vas olyan drága lesz, hogy semmiképen sem versenyezhet a nagy német vasipar termékeivel. Vasútjuk nincs, egészségtelen körülmények között élnek és kihalóban vannak.

Ilyen dolgokat írt róluk Orbán Balázs hetven évvel ezelőtt.

Hogy különleges népszokásaik, lakodalmaik, népviseletük lassanként muzeális furcsasággá válnak és a Székelykőn az örömtüzek kialszanak, ha ezen a nagykultúrájú, színmagyar nyelvű bányatelepen hamarosan nem segítenek.

Ez volt a helyzet 1871-ben. És 1920-ban Bostonban az Amerikai Nők Világszövetsége rendezésében Torockóból kihozott székely varrottasokból bazár nyílt meg az ott élő unitáriusok ösztönzésére, hogy így segíezzék a nyomorgó, pusztuló torockóiakat.

Ma pedig?

A bányákban nem dolgozik senki. A földbe-süppedt hámoroknak csak a teteje látszik ki a földből. Az utak mentén a felszínre bányászott és évtizedek óta ott heverő feldolgozatlan vasérchalom tetején már fő nő. Senki se mossa már a Szilas homokját, hogy aranyport találjon benne. Az egy-két holdnyi szántóföldeken nem terem annyi, hogy a falu meg tudjon be-

löle élni. A falu, mondom, mert Torockó már régen nem város többé.

Kiváltságai régen megszűntek bányáival együtt. Népe napszámból tengeti életét. Az aszszonyok eladogatják műgyűjtő uraknak régi pompás köntöseiket és kézimunkáznak egész napon át. De már nem a saját maguk számára. Most pénzért készítik a varrottast megrendelésre, hogy legyen mit enniök. A férfiak csoportokba verődve munkába mennek, hídépítésre, útépítésre harmad-negyedkézből kapják al-albérletbe a munkákat. Nekik nem építettek utat, mikor még virágzó bányáik dúsgazdaggá tehettek volna őket, most ők építenek másoknak. Hidakat vernek. Hidakat a régi boldog élet és a nyomorúságos új között. Hogy átmentsek életüket a bizonytalan jövő számára.

Az egyistenimádó büszke templomuk mellé most épül a kettőskeresztes orthodox templom. Az új templom, ahol nem fognak magyarul imádkozni. Ennek az adójáért a hét hat napján túl még egy hetedik napszámot is vállalnak a régi templom hívei: a vasárnapot. Hogy az új templom adójába el ne árverezzék fejük felől a vöröskeretes ablakú, csúcsos tetejű boronaházakat. A leányok cselédnek szegődnek el. Nyolcszáz éven át sohasem voltak jobbágyok e kiváltságosak, most ők keresik a szolgálatot, hogy éhen ne haljanak...

Csak a Székelykőn nem fog a változás.

Az most is olyan pompás, olyan fenyegető. Cseppköves barlangjaiban még most is találni egy-egy törött, szakállas mongol nyilat. Déli, lankás oldalán a sírok még most is állanak. Sziklába vájva, ahogy a régiek készítették és

a családtagok most is úgy vájják csákánnyal a sírját elhunyt hozzátartozóiknak.

És ha sziklásídjába temetik valamelyik torockóit, fölveszi régi ünnepi ruháját és kivonul az egész falu.

A torockói lakodalom ma már nem olyan káprázatos, mint régen volt. A híres torockói lakodalmas kalácsot, az ú. n. somodit ma már kevesen készítik. Fűszeres kalácsra ma már nem telik. Kalács-futóversenyt se rendeznek ma már a legények a menyasszony háza előtt.

Csak a temetés pompája a régi. Még ma is visszhangozzák a hegyek, ha a temetőhegy oldalában, a sírok, a birgejek tövében rázendít a gyülekezet:

— Öröködbe uram pogányok jöttenek...

Koldussá lett a kincses Torockó. De népe nincs fogyóban.

A régi pompás szép ruhák talán lassan eltűnnek. De egy ruhadarab, egy sajtóságos, érdekes darab, amit a szoptató asszonyok viselnek, a gerezna, az még minden házban megtalálható. Azt még minden házban használják. Mert Torockón, — hála Isten, — rengeteg a gyerek.

ÖREG HAVAS SZERETŐJE
(Hunyad.)

... Ezt a történetet egy öreg csobánné mesélte nekem a havason. Egy szegény bolondot is mutatott, a mese szereplőjét, a kis havasalji falu élő bolondját: Vadorzó Jonelt. Vadorzó Jonel mulatságos, ártalmatlan ember. Pisztrángfogással tengeti életét. Egy évben csak egyszer jön rá a> bolondóra, Szent Illés havában, leányvásár ünnepén. Akkor ijesztővé nőnek beesett, fekete szemei. Minden útjába vetődő nő előtt megáll s lihegő, bűgő, furcsa hangon rákiált:

— Válassz engem Viorika. Akarlak Viorika. Vigyázz, akarj te is. Elvisz különben az Öreg Havas...

Vadorzó Jonelt nagyon szeretik fényképezni a havasi kirándulók, a rövidnadrágos turista-kisasszonyok. Vadorzó Jonel női fejkendővel köti be borostás, szakállas fejét, foszlányokba szakadt kékbabos női fejkendővel. Az öreg csobánné úgy beszéli, hogy a régi vízimalom roncsain fennakadva, valahol az alsó sziklapart táján találta ezt a kendőt Jonel s hogy talán a Viorikáé lehetett...

Kilenc esztenája volt Viorika apjának a havason. Kilenc juhkarám boldog ura volt Moganu esztenás. Fönt a hunyadi havasokban, a Szíp-

csa-tető és az öreg Havas közötti völgyben, hol Szent Illés havában embermagasságra nő a bódító illatú fű s arasznyi csermelyek tocsogósítják a talajt, messze minden emberlakta helytől, apró fenyőborona-viskóban egyedül élt egy tizenhét éves leány, Moganu esztenás árvája: Viorika.

Mikor a nap kidugta csillogó kisujját a hólepte, öreg erdőpaplan fölött, Viorika is kidörzsölte enciánkék szemeiből az éji álomlátást. Karcsú derekára fekete katrincát kanyarított, irha-bocskort fűzött keskeny, fehér lábára, vállára kapta apja öreg puskáját. Kihozta a karambol kis gubancos sörényű lovát, rápatant amúgy legényesen, megszorította izmos térdeivel a lovacska oldalát s félkézre fogott gyepplőszárral eliramodott a hegyi ösvényen a juhkarámok felé.

Gazdag volt Viorika. Kilenc juhkarám maradt rá Moganu után s most ő tartotta számon mind a kilencet, az aprószemű, türelmes, buta berbécseket, a rövidnyakú hengegő apakosokat, az örökké nyafogó bárányokat, ő számadoltatta a kilenc karám kilenc pásztorát, kilenc birkabőrsubás, szálfamagas, hegyszőke havasi csobánt. Szép volt Viorika, vidám, erős. Lóháton nyargalvást futtában lelőtte a mezei nyulat, hogy szájtátva bámultak rá, ha erre-vetődtek néha a városi vadász urak. S kedvtelve csettintettek egyet, mikor a lány fehér inge alatt feszülő két kis alma-mellén megakadt a szemük.

Viorikáról álmodott a Moganu-birtok kilenc csobánja egész éjjel és egész napon át a pásztortűz előtt heverészve vagy ahogy a nyáj

után ballagtak csendesen vagy tűző napsütésben, szobor merev testtel, botra támaszkodva, lehunytt szemhéjjal az alvó juhok között...

Viorikáról, akin, — ó irgalmazz uram s a kísértésbe ne vigy, — Vadorzó Jonel mesélte, ő megleste egyik hajnalon, semmi, de semmi ruha sincs, miikor villogó fehér teste kacagva fürdik a jeges csermely csobogója alatt... Néma vágyakozás kísérte Viorika minden lépését. Reménytelen, epedő szerelem.

... Illés próféta hava volt. Szent hónap ez. A hó huszonegyedik napján a pásztorok véd-szentjének, Illésnek napját ünnepli a havas. Ezen a napon leányvásárt rendeznek a havaskörnyéki eladólányok szülei, paradés, furcsa ünnepet, fent a Batrana fensíkján, a Gödrösön. A leányos anyák felcicomázott eladóikkal ünnepélyesen csücsülnek a legelő teknőiben, a sok kisebb-nagyobb földszüppedésben, mohos sziklák között. A gödrök peremén a puha gyepre szöttes, piros abroszt terítenek, arra kirakják a hazulról hozott sok elemózsiát, a preszkura nevű cukros süteményt, medveverős szilvapálinkájukat, a cujkát, a kászuba gyömszölt füstölt túrót, no meg egy hatalmas, faragott kelengyeládát, aminek méreteiből következtethet az eladólány gazdagságára a legény, ha van szeme.

Klánétáslegény áll a legelő közepén. Vidám táncnótát billegtetnek fűрге ujjai. A pásztorlegények körbe fogózva táncolnak a klánétázó körül, őket nézik a lányok anyjuk szoknyája mellett guggolva a teknők mélyéből. S ha valamelyik megtetszik nekik, felmarkolnak egy jókora cukros preszkurát s tetszésük jeleként

hátbasuhintják vele a kiszemelt legényt. Akkor aztán felbomlik a körtánc. A hátbavágott legény kiszalad a táncolók közül, sorra faggatja a lányokat s ha a cukros cipó piruló dobójára rátalál, megkezdődik az évődés, az udvarlás, a kötekedés. A lány anyja és a fiú apja vidám koccintgatás közben már alkudoznak a hozományon, mondogatják a leánykérő, leányadó versikéket a teknő mögé húzódva, csendesen:

- Leányomnak háza van —
- Ficsoromnak juha van —
- Leányomat eladom —
- Ha nem adod, elrablóm —
- Esztenára nem adom —
- Faluba én nem hagyom —
- Négy pár bocskor, hat orsó —
- Sok pénz legyenek, kevés szó. —

S folyik a verses leányárusítás, míg új táncra nem zendít a klánétás legény. Az egymásratalált párok összeölelkezve, boldogan táncolnak a gödrös rét közepén.

Havasi törvény szerint eljött a leányvásárra Viorika is. Tizennyolc éves. Az a törvény, hogy aki tizennyolc éves, annak leányvásárra kell jönnie. Délidőben, megkésve érkezett, lóháton, puskásán, ünnepi ruha sem volt rajta, csak amúgy kócosan, ahogy az erdőt csavarogja mindig. Távol a táncotoktól, félrehúzódva, csendesen megállt egy fenyőfa alatt. Neki nincsen anyja, aki most a kiválasztott legény apjával az ő hozományán alkudozna vidám iddógálás közben, valamelyik gödör mögött. Neki nincs senkije, akit szíve szerint, igaz kívánsággal a cukros cipóval jól hátbasuhintana. Ezek

a legények itt? Ezek a füstösképű szénégetők, birkaszagú csobánok? Lám, közöttük táncol az ő kilenc pásztorcselédje is. Neki ezek közül egyik se kell. És — furcsa, — ő sem kell senkinek, ő, a szép, a gazdag Moganu-árva. Hogy lehet, hogy egy legény sem akad, aki érte jönne? Vagy hogy a legényválasztás a leány joga a havason? S ha ő nem választ senkit, senki sem akad, bátor vállalkozó, aki kinyújtaná érte a kezét...

Szálfamagas, fekete legény áll meg Viorika előtt. A Vadorzó Jone!. Pálinkagőz csap fel a száján, ahogy csillogó szemmel, furcsán megnyúlt sápadt arcával, vérvörös remegő ajkával Viorika felé hajol. Búgó, lihegő hang szakad ki torkán:

— Viorika, válassz engemet. Akarlak Viorika. Nagyon akarlak.

Viorika élesen felnevet:

— Te? Te engemet? Te pizstrángtolvaj! Vadorzó! Nyúlnyúzó! Hamarabb leszek az öreg havas erdő szeretője, mint a tiéd!

A legény felbődül, mint a sebzett szarvas. Felgömbült gerinccel, vadmacskaként ugrik Viorika felé... De a lány fent ül már a lován. Körmével váj a rémült állat húsába s vijjogva, kibomlott, repülő hajjal, kárörvendő, kacagó boszorkány levágtat a hegyi úton, az esztenájá felé...

Vadorzó Jonel szótlánul bámul utána. Aztán lehajtott fővel, csendesen elballag a másik ösvényen...

Az esztenák környékén nem látta azóta senki Jonelt. Mondták, hogy világgá bujdosott a szégyen miatt, mesélték azt is a hegylakók,

hogy a csorgó η küjjel, a hideg havason felakasztotta volna magát... Csak az. én mese-mondó öreg csobánném, babvető Saloméa tudta a szintiszta! igazat már akkor is, hogy a szerelmes, szegény Jonel a havasalji faluban, az elhalt cigány kovács üres kunyhójában húzta meg magát. Ott lenn, a nagy patak tövében, a vízimalom mögött...

— Mit csinált ott, Salomea néni? — kérdezem.

— Mit? Mit-e lelkem — mondja ő. — Várt. Várt valamire, mint maga most a mese végére ...

... A Batrâna tetőn az öreg fenyőn, ami mögül Viorika nézegette az illésnaplányvársárt, új fagyúró nőtt. Egy esztendő múlt el. Tizenkilenc éves lett Viorika.

Egy forró nyári délelőtt kis mokány lován leügetett a faluba. A fából készült nyeregkápához kötözve, két szürkekockás átalvetőben örletni való, aranyszemű kukoricát hozott. A malom előtt kikötötte a lovát.

Izmos, pirosarcú, vidámszavú legény volt a molnár. Viorika kiáltására lassan, méltóságtelesen kilépett a zakatoló garat mögül. Hetyke kis fekete bajusza volt, ravaszán hunyorgott a szeme s félszeme sarkából úgy mérte végig Viorikát, hogy a lány arcát elöntötte a vér. A lélegzet elakadt sóhajtás formájában a mellében ijedten megállt. Megremegtek kis almamellei a gyolcsing alatt és olyan melege lett hirtelen, olyan erősen szoros lett a gyolcsing a kebelén, hogy nagyot, hangosat kellett sóhajtania. Egy ultramarinkék, fényes üveggomb a nagy sóhajtástól éles pattanással levált a re-

megő gyolcsingről éppen a szíve fölött s szemtelenül pöccent a molnárlegény csizmája elé.

Villámgyorsan hajlott a molnár a gomb után:

— Kihasada az ingod leányka. Nono, — mondta — a kezemre azér ne üss. Ezt a gombot ide né, a mejjembe beteszem. No, ne karmold a képemet lelkem olyan igen. Azér, mer a gombodat előre küldted! Inkább ügyelj, utána ne essék a csizmám eleibe a szíved is.

Viorika vérpiros arccal rohant a lovához. Még le se oldotta az örletni való kukoricát, ott zötyög az átalvető a lova nyakában. A ló sörényébe kapaszkodva, szégyentől égő arccal vágat vissza az esztena ielé...

A molnárlegény harsány nótára gyűjt:

„S hej, szeret ingom egy madár,
Mindön este idejár.”

S elindul, hogy leeressze a malom zsilipjeit.

A vízimalom mögött, a cigány kovács roskadozó kalyibájából elvadult külsejű torzonborz szakállú arcból a Vadorzó Jonel csillogó szeme bámul a vágató leány után.

Viorika álmatlanul hánykolódik egész éjszaka. Az arca vadul ég, erősen ver a szíve. Lengő gyolcsingben szalad ki a hűvös éjszakába. A fényes kék üveggombokat a fogaival tépdesi le ingéről s egyenként hajítja őket a nagy patak vizébe... A vízimalom felé folyik a nagy patak...

Másnap alig virrad, már útrakészen áll a lova előtt. Két átalvető örletni való kukoricával vágat le a hegyről a vízimalom felé.

Rozsot visz harmadnap. Zabot negyedik napon.

A cigány kovács kalyibájában a Vadorzó Jonel ámulva hallgatja, hogy reggelente a vízimolnár egyre vidámabban énekel.

Ötödik nap reggelén üres nyeregkapával érkezik Viorika. Ünnepi ruha van rajta, aranyhímű katrinca. Haja hátrafésülve rendesen. A vízimolnár mosolyogva áll a malomajtó előtt.

— Itt maradok, ha akarod — mondja Viorika csendesen és sápadtan, lehajtott fővel átlép a malom küszöbén.

Forró délelőtt van. A malomban nem őrlés senki. Csendes az egész falu. Csak a garat zúg, mintha az ördög búzáját járná... Vadorzó Jonel kilép a rejtekéből és óvatosan, lassan, négykézláb kúszva, elindul a malom felé. A patak pallójánál hirtelen meglepetve felegyenesedik. A rohanó hegyi patak szennyes, sárga hullámokat hömpölyget. Vadorzó Jonel az égre néz. Nehéz jégfelhők száguldanak alá a havasból a falu felé.

— Felhőszakadás — morogja Vadorzó Jonel. — Öt perc alatt ideér.

Szemében furcsa sárga fény gyullad. Tüszőjéből kihúzza rövid, nyúlnyúzó bicskáját, bocs-kora oldalán kétszer végigtörli a bicska élet, aztán határozott léptekkel elindul. Négy vágás az egész. A vízimalmot négy cölöpre kötött kenderkötél tartja a víz fölött...

Éles villámlás hasít végig az égen. A következő pillanatban zuhog az égből a víz... A vízimalom ingadozni kezd a rohamosan növekedő ár tetején... A nagy patak már a malom küszöbéig ér... Borzalmas reccsenés. A zúgó

ár elszakítja az átmetszett kötelet, a víz oldalra kapja a malom épületét... valaki hangosan sikolt most odabent, a felfordult malom ki-dönti saját zsilipjeit...

A tengerré dagadt nagy patak bömbölve vágat az elsodort malommal a sziklakatlan felé...

Vadorzó Jonel üveges szemekkel, mozdulatlanul bámul a tűnő malom után. Borostás arcán végigesorog az eső...

— S nem fogták el a csendőrök Vadorzó Jonelt? — kérdezem.

Saloméa néni rosszalóan emeli rám ezer-ráncú egérszemeit:

— Jonelt? Hát hogy fogták volna lelkem el? Sze nem ő tette lelkem. Nem ő. Nem ő ölte el a leányt. A havas lelkem, a havas. A küldte utána a fellegszakadást. Mert hogy Viorika azt mondta vót, hogy ő inkább az öreg havas erdő szeretője leszen, mint a Jonelé. Hát utánajött a havas s elvitte. Jaj lelkem, az öreg Havas nem engedi, hogy az ő szeretője hűtelen legyen...

És mutatta nekem Salomea néni a mese szereplőjét, falu bolondját, Vadorzó Jonelt, akit nagyon szeretnek fényképezni a havasi kirándulók, a rövidnadrágos turistakisasszonyok. Vadorzó Jonel női fejkendővel köti be borostás szakállas fejét, foszlányokba szakadt kékbabos női fejkendővel. Az öreg csobánné úgy meséli, hogy a régi vízimalom roncsain fennakadva, valahol az alsó sziklapart táján találta ezt a kendőt Jonel s hogy talán a Viorikáé lehetett...

A PIROS SZALAG

EZ EZERKILENC SZÁZTIZENHATBAN TÖR-
TÉNT. Békésgyulán laktunk mi is, mint sok-
sok más erdélyi menekült. A Munkácsi Mihály-
utca egy kis téglás padozatú, penészes falu
házikójának parányi konyhájában dideregtük
át az őszt s a korán beállott telet, összezsúfol-
tan egy levegőtlen konyhában, heten. Apám,
anyám, két testvérem és Demc István Gábor
kovásznai székely gazda két leánya, két szép,
sudártermetű székely földművesleány, olyan
tizennyolc, húszéves hajdonok, akiket apjuk,
az öreg Deme bízott ránk, hogy vigyük ma-
gunkkal őket a menekülésbe. Az öreg székely
otthon maradt, mert úgy vélekedett, hogy kell,
istálom, maradjon valaki itthon, aki őrizze a
falut, erdőket s földeket s mind et világi java-
kat, míg odajárnak külföldi menekülésben
az urak. De a leány, az már más! Amelyik
ügyibe való, az csak nem maradhat itthon,
hogy az idegen katonák — tisztesség ne essék
szólván — a leányi becsületébe belevéleked-
jenek.

— Én adok lovakat s szekeret a menekü-
léshez, nagyságos úr — mondta — s magik lel-
kem, fizetéképen, tisztességes megóvás cél-

zatával vigyék magukkal két hajadon leányomat ...

A leányok sikoltozva sírtak a búcsúzásnál; csendesen könnyezett Édesanyám, mi leánykák a saroglyában ültünk, gyerekjátárszójunkkal odakötözöttek és bőgtünk keservesen. Aztán bátyám elindította a lovakat... És megkezdődött a tizenegynapos menekülés, learatott mezők úttalan utain át, ágyúszó kíséret mellett, toronyirányban, síkságnak le s fel megint a hegyek közé... Mikor a Rika erdejéhez értünk, már ezrekre menő szekértábor közepén topogtak a torlódásban tehetetlenül, izgatottan az agyonhajszolt lovak. Újkori népvándorlás, új honfoglalók ezrei szekereztek át a hún királyné egykori erdején, Magyarország felé...

Augusztus végi éjszaka volt. A koraőszi híves eső végigcsorgott az elfáradt, meggyötört arcokon.

— Borvizes szekérrel kellett vonni jönnünk — sóhajtozott Deme Ilona, a nagyobbik Deme leány — annak kóbere van. Szén így úgy elázunk, mint az ürge tavaszi zivatarkor. Né facsaróvíz a hajam! — És szép, hosszú, barna fonatát kicsavarta, mint a kimosott ruhát.

— Jaj, a pántlikám!... — kiáltott, mert kihullt szétbomlott hajából egy piros szalag.

— Ezt nem hagyom. — És összehajtogatva szépen, mint valami drága kincset, a kebelébe csúsztatta...

— Ha majd elmúlik a menekülés — gondoltam, — megkérem mamát, hogy nekem is olyan piros szalagot vegyen, amit ha a kebelébe dug az ember, hát elpirosodik tőle az arca...

Néném köhögni kezdett.

— Ez így nem lesz jó, — csóváltgatta a fejét Deme Ilona. — Álljon csak meg úrfi — szólt bátyámhoz, — én valamit kimódolok.

Intett a húgának és leugrottak a szekérről.

— Magik csak menjenek — kiáltott utánunk. — Nem lehet a sorból kiállani. Aki megáll, azt agyontapossák a hátuljövők.

— Majd utolérjük magikat, csak menjenek.

Mikor a Rika erdő kopasz csúcsához értünk, ahol elfogytak már mögülünk a fák, a síkos, sáros szerpentinúton, csak elénk toppant a két Deme-leány. Nagy köteg fenyőgallyat cipelt az egyik. Négy darab letisztított, karvasagságú fenyőágkarót a másik.

— Evvel vágtam őket, e — mondta elégtelen Deme Ilona s visszadugta a csizmája szájába a kurtanyelű, erdőlő fejszójét

— Ne búsuljanak kicsi kisasszony, mán el *nem* ázunk. Olyan sátrat verünk fenyőágból a fejük felé, hogy egy királynak sincs külön!

— Hágj fel tésis! — parancsolt a húgának. Felugrottak kétfelől a mozgó szekérré, kapaszkodás, fogódzkodás nélkül, könnyedén. Pár perc múlva fenyőgallyakból készült fedél borult ránk. Az átázott ágakról egy-egy esőcsepp az arcunkra hullott. Így vonultunk fenyőlomb-baldachin alatt a hazátlanság felé. De nem voltunk szomorúak. Én legalább is úgy emlékszem, hogy boldog voltam végtelenül, ötéves voltam. S borzasztóan érdekes volt a sátoros szekér. Olyan friss jószág volt a fenyőkőberes szekér mélyében, mint mikor karácsony este az angyal érkezik ... Milyen jó is lesz az majd,

Istenem! Csak tudnám, hogy addig hányat kell aludni még...?

... A karácsony eljött s mi ott éltünk a téglapadlós konyhában, a Munkácsi Mihály-utcában, Békésgyulán...

December huszonegyedikére virradtunk. Hatodik évembe léptem már ekkor s mint felvilágosodott és élesszemű hölgy, sejtettem már akkor a titokzatos angyal felől valamit. Értethető volt tehát izgalmam, hogy kis konyhánkban semmi sejtető sugdolózást nem észlelek. Nem érkeztek fantasztikus külsejű, titokzatos csomagok, hiába kutattam utánuk lázasan. Nem fedeztem fel se a konyhaasztal fiókjában, se a sütőcsőben semmit, pedig oda is benéztem holmi csillogó angyalhajakért, mint egy éve otthon, mikor angyalleső utamon azokat a fényes aranyos gömböket találtam meg kikészítve szépen, lefüggönyözött szalonunkban a zongorán. Semmi lefüggönyözés, semmi angyaljövetel hangulat. Eltelt a délelőtt, a délután. Már gyújtogatták a törpe gázlámpákat a szűk Munkácsi Mihály-utcában. És engem senki sem akart sétálni küldeni, egy rövid fordulóra bár, hogy míg távol vagyok, jöhessen az az angyal háborítatlanul.

Apám újságot olvasott. Két felnőtt testvérem malomjátékot játszott a csupasz konyhaasztalon. Anyám a sparherd felé hajolva vacsoránkat, a pirított grízt készítette. A konyhakredencen volt egy csorba pohár. Mellette oda-tévedt, görbe bádogkanál. Nahát — gondoltam — azzal igazán csengethetne az angyal, ha jövetelét jelezni akarja! Otthon is tavaly — én tudom, — kis ezüst kanállal kocogott a

kristályváza oldalán a segédpapbácsi, mikor az angyal megérkezett...

Néma izgalmam már alig bírtam tovább, mikor apa összehajtogatta az újságját, letette szemüvegét és felállt:

— Megszületett az Úr — mondta ünnepélyesen» — Gyertek ide édeseim. Énekeljük el az ő dicséretét. — És hatalmas tenorján rázendített:

Kicsiny Bethlehemben...

Áhítatos cérnahangom el-elakadva, bizonytalanul fonódott az ő hangjába. Most, most majd nemsokára a végére érünk a szent éneknek — gondoltam és csuklani kezdtem idegességemben és akkor ő, egészen biztosan, mégis megérkezik. Meg kell érkeznie. Én nem tudom hogyan, hiszen itt semmi, de semmi jele sincs, hogy készülne ide, de most talán csakugyan az égből, egyenesen a kicsi Jézustól, az ablakon át, ideszáll. Igen, ide kell repülnie. Talán csak azért nem mutatta eddig jövetelének semmi jelét, mert én rossz voltam, nem hittem benne egész biztosan. De ha mostantól fogva hinni fogom...

Apám maga felé fordított, megsimogatta a fejemet és felemelte az államot.

— Nézd, édes kislányom — szólt, — most olyan időket élünk, hogy aki majdnem hat éves, az már nagygyereknek számít. Okos gyerekek vagy te. Ide figyelj hát szépen. Én mint nagyleánynak, most bevallók neked valamit. Mi most nagyon szegények vagyunk. Gazdagabb időkben, ezelőtt, szülőid irántad való szeretete a bőséges angyali ajándékok jelképében jutott kifejezésre. Az angyal...

Nem bírtam tovább. Elsápadtam és felkiáltottam.

— Ne mondja azt, hogy nincs is angyal, ne mondja azt! Én úgyis tudom. De, aki szülő, annak hazudni kell a gyermekének. — És zokogva vettem magam anyám karjaiba.

— Úgy-e mamám, úgy-e édes mamám? Anyám magához ölelt és megcsókolta az arcomat.

— Igen, kicsi fiam, igen, — csitított — ne sírj. Hiszen ha hinni akarod, ha hiszed, akkor van angyal, van szívem. Bizony. Hozott is ám neked valamit. Na várj csak, hunyd be szépen a szemedet. Fordulj meg. Állj ide szépen a kredenc sarkához. Hármát számolok s mire kinyitod a szemed, az angyal már meg is érkezik. Egy-kettő-három. Na! Hát idenézz szépen, mi van itt?

Mikor megfordultam, ott állt anyám-angyal a konyhaasztal mellett, kezében arasznyi fenőgallyacskát tartott s arra rákötve szépen, amolyan két centiméter széles, bolti pántlikából egy hajba illő, piros szalagsokor...

Akkor éjszaka nehezen aludtam el. Sokáig szorongattam kezemben arasznyi karácsonyfám. Magammal vittem még az ágyba is. Áhítattal nézegettem a közepére bogozott piros szalagot. És azt gondoltam, hogy a többi angyal is mind csalás volt, hiszen én jól emlékszem, otthon Erdélyben a tavaly és tavaly előtt is mennyezetig ért a karácsonyfám, de azt a fát a Deme-leányok apja, öreg Deme István Gábor vágta a Tilalmas erdőn. Mindig ő hozta a karácsonyfákat az úri házakhoz, otthon ő volt az angyal, senki más. Világosan emlék-

szem, kihallgattam a nagyokat, mikor azt beszélték:

— Alkudjunk meg, István bácsi, mennyiért szállít egy szép, planfondig érő lucfenyőt?

Csalás volt a játékbolt is, csak azért nem lepleztem le azt eddig, mert féltem, hogy hátha mégis van angyal és megharagszik, de én láttam tavaly, hogy a játékboltot anyám egy karácsonyi árjegyzékből nézte ki, ami olyan könyv, hogy sok játék van belerajzolva. Ez az én karácsonyfám itt, a Munkácsi Mihály utcában csak egy arasznyi. Nem is zöld már, hanem száraz-fekete. Le is peregnek már tűlevelei és szűrni fognak az ágyban, ha mielőtt elalszom, le nem kefélem a lepedőm... Igaz is, ezt a gallyat anyám törte le fenyősátoros menekülő szekerünkről még az ősszel, ott a Rika erdejében, akkor éjszaka. Eltette a retiküljébe. Talán ez volt az utolsó erdélyi fenyő... De a piros szalagot, azt igazi angyal hozta, ha a többi angyaljárás csalás is volt idáig mindahány. Ha hiszik a nagyok, ha nem, ez így van és erre a hitemre én, bizony Úristen, meg is esküszöm.

CIMBORA
(Benedek Elek emlékének.)

A „CIMBORA” olcsó szálkás, fás papírra nyomott újság volt. Gyerekek számára szerkesztette azt Benedek Elek Erdélyben a háború után. Most, ahogy régi könyvek között válogattam, ahol még gyermekkoromnak megmaradt néhány poros emléke, most került a kezem közé egy egész évfolyamnyi „Cimbora”, amit annak idején szépen beköttettünk és ugyancsak szépen el is rongyoltunk mi gyerekek a sok olvasás közben. Válogattam a régi könyvek között, hogy van-e közöttük kidobni való, de amint ilyenkor történni szokott, kiderült, hogy mindegyikhez fűződik valami gyermekkori emlék, esetleg csak egy hangulat és így ezek az ócska lomok szépen visszakerültek a régi ládába, hogy tovább porosodjanak előbbi helyükön.

Így lapoztam bele újra ebbe a rossz papírra nyomott újság-évfolyamba, amit annyi szeretettel csinált hétről-hétre Benedek Elek lenn, Kisbaczonban. Majdnem elejétől végig ő írta a lapot, Elek nagyapó, ahogy magát nevezni szerette. Szatmárba kellett aztán küldeni a kéziratot, — jellemző volt ez a háborúutáni erdélyi viszonyokra, — soknapos, döcögős úton, vicinális vasutakon vándoroltak a kéziratok,

hogy megláthassák a nyomdafestéket és azután ugyanilyen körülményes úton kerültek vissza Baczonba. Én már nagy, gimnazista hölgy voltam, ezerkilencszázhuszonkettőben másodikos, Jókait olvastam, nem gyermeklapot.

Egy ismerősünk járt kisbaczonban akkori-ban és ő emlegethetett valamiképen Benedek Elek előtt. Biztosan arról a színelőadásról mesélt, amit én rendeztem az ő műveiből Fogarason és arról, hogy milyen sikerem volt vele. Bizony, ez mind igaz: híre járt annak az előadásnak egész Erdélyben, hiszen a románok nem adtak akkoriban engedélyt vidéki magyar színészeknek, még műkedvelő előadásokat sem engedélyeztek. Én azonban, tizenegyéves korom vakmerőségével egyszerűen bementem a retteggett Pop Valeriu rendőrprefekt kancelláriájába és a helyszínen lejátszottam neki az egész cenzúrázandó műsort. Két barackot kaptam ugyan a fejemre, hogy milyen szentelen kis csibész vagyok, de megszereztem az engedélyt. Bizony, ez már valóságos kis erdélyi történelem.

Hát nagy sikere volt az igazgatásom alatt működő gyerektársúiatnak. Persze én voltam a primadonna is. Mintha már ismertem volna Zuboly halhatatlan mondását: „Adjátok nékem az oroszánt is...” én játszottam e színelőadásokon minden lehető szerepet. Benedek Elek gyerekdarajaiból állott repertoárunk és a Rügyfakadásban egyszerre alakítottam ugyanabban a dialógusban a kisfiút és a kislányt, a Fiam lakodalmában az öreg székely asszonyt. Rigónéban én voltam a rendező, kellékes, bútoros, világosító és sűgő. És az első előadá-

son ott ülit a legelső sorban domnu Pop Valeriu is és pirosra tapsolta a tenyerét és utána már a felnőtt magyarokat is szívesebben látta, ha engedélyért jöttek.

— No, csak játcodjatok magyar urak, — mondta, — ha már a gyerekeitek megcsinálták néktek a precedenst. — És valóban egymást érték ezután a jótékonycélú előadások. Több kisváros van Erdélyben, ahol ilyen módon összeénekeltek, szavalt, táncolt pénzekből tartották el magukat a megszállás után létesült felekezeti iskolák...

Benedek Elek emlékezett rám. Mikor még Budapestről hozta a posta az ő gyönyörű szép kiállítású, gazdag Jó Pajtás-át, az előfizetők között ott volt az én nevem is. Észre is vette a sok ezer között és a Nagypó postájában ő írt először nekem:

— Úgy-e székely vagy, kis unokám? Ilyen nevek csak Erdélyben teremnek. Isten hozott az új pajtások közé.

Mikor sokáig nem jött posta át a Királyhágón, elmaradt persze a Jó Pajtásunk is. De egy napon az újság helyett hazajött a gyerekek örök nagy pajtása, maga Benedek Elek. Erdélyből akkor mindenki menekült, az is, akit kergettek, az is, aki attól félt, hogy kergetni fogják, ő éppen akkor jött haza. Mikor tanárok nélkül maradtak az iskolák, tisztviselők nélkül a hivatalok, vezetés nélkül a nép. Ki törődött volna akkor a gyerekekkel? ő hazajött és megcsinálta nekünk, erdélyi gyerekeknek a CIMBORÁ-t.

Hogy hírét vette színigazgatói működésem-

nek, küldött nekem egy dedikált példányt a CIMBORÁ-ból:

„Nem azért, hogy megrendelje, hiszen már nagy leány, hanem, hogy lássa, újságot csinállok az erdélyi gyerekeknek is.”

Ez a dedikált példány van most a bekötött CIMBORÁ-k tetején. Mert megrendelte anyám egy példányban nekem és egy példányban az iskolának.

Furcsa kis iskola volt a mi gimnáziumunk. Az állami épületet átvették a románok és az újonnan létesült felekezeti gimnázium számára nem volt megfelelő épület. A mi kiürített, összetákolt iskolapadokkal berendezett, parkettás, csilláros nagy ebédlőnkben volt például a második gimnázium leányosztálya. Az erdélyi iskolák akkor már román rendszer szerint, az első osztálytól kezdve tanultak történelmet. De csak világtörténelmet. A magyart külön nem volt szabad tanítani. Szegény tanáraink állandó remegés közben, félve, titokban mégis megpróbálták, hogy a világtörténelem órákon, becsukott ajtók és az iskola kapujába állított őrszem felügyelete mellett kicsit részletesebben tanítsák azokat a részeket, amik a magyarokról szóltak. A mi osztályunk és az én egész generációm így el is jutott a magyar történelemből a vérszerződésig. De csak addig. Akkor ugyanis, — jól emlékszem, egy márciusi napon, — eljött inspicálni Damian inspector úr. Az iskolaszolgálóval ollót hozatott és ott, a helyszínen, az ő utasítására és az ő ellenőrzése mellett ki kellett vagdosni azokat a lapokat, amiken szó volt a magyarokról. És magyar történelmet nem tanultunk többé soha.

Vasárnap délután azonban négy és öt óra között a „kicsik” önképzőkörében egyik jóhangú, értelmes kislány felolvasta a CIMBORA „Emlékezzünk régiekről” című rovatát, amiben Benedek Elek gyermekeknek való krónikát írt a szegényes kis újság lehetőségeihez mérten húsz-harminc sorban. De ezekben a krónikákban az erdélyi magyar gyerekek nagy magyar királyokról, hős katonákról, dicső harcokról, hazaszerető asszonyokról olvashattak...

Most, hogy újra végiglapozom az 1923-as CIMBORÁ-t, láttam meg igazán, hogy ki is volt nekünk, erdélyi gyerekeknek Benedek Elek...

Története van annak is, ahogy a könyveivel találkoztam. 1919-ben az impérium változásakor minden magyar könyvtárat, az iskolák, kaszinók könyvtárát is, kidobatták a szemétre az intézmények új urai. A gimnázium a meredek kőpartok közé szorított Berivoi patak partján épült és az utcagyerekek naphosszat a kidobált könyvekkel játszottak. Gátat építettek belőlük és a sok ezer magyar könyv ott ázott a patak vizében. Mi magyar gyerekek — persze csak játékból, hiszen elemista gyerekek voltunk akkor és bizony vásottak, bevallhatom, — egyesületet alapítottunk és annak az volt a szerepe, hogy kihalássa a patakból a bedobált könyveket. Persze sok könyv már teljesen szétázott. De a gátrakások tetejéről azért több száz szürke vászonba kötött ifjúsági könyvet tudtunk zsákmányolni, amiket még megmentett a gondos szárítgatás. A mi példánkon a felnőttek is felzúdultak és divat lett városzerzte megmenteni a kidobott, szemétdombra, patakba, dögtemetőbe hordott magyar könyve-

ket. A „Könyvhalászok Egyesülete” kis könyvtárat is alapított később és én könyvtárosi tisztemben reggeltől estig olvastam, faltam a betűt. És ha nagyon tetszett egy könyv, akkor elismerőleg utólag megnéztem, hogy ki is írta? Katalin, Huszár Anna, Magyar Mese és Monda-világ, Rókané komámasszony, Bárányfelhők, Testamentum, — az utólag megnézett címlapon mindig Benedek Elek neve állt...

Az ő nevéhez fűződik legnagyobb műkedvelői sikerem is. A „Többsincs királyfi”-ban én játszottam tizenegy éves koromban Ráki, a szabad székely asszony pompás szerepét, Rákiét, akinek úgy pereg a nyelve, hogy kiüzi vele a pokolból az ördögöt is szegényt, pedig az hozta őt oda. Én játszottam Rákít és megnézett a nagynevű erdélyi szinidirektor is, aki azt tanácsolta, hogy feltétlenül legyen színésznő.

Első novellám az ő lapjában, a Cimborában látott napvilágot. „Társszerzők”, ez volt a címe és tizennégyéves koromban írtam. Csúffá tettem benne az üzleti érzéssel megáldott társírókat. Szatíra volt ez a művecske bizony és ilyen vidám dolgot ma nem tudnék írni. Nem bizony, nem írhatnék ma semmi esetre sem olyant, amire azt válaszolhatná Benedek Elek, hogy „Írígylésreméltó humorodat az Isten tartsa meg, legfiatalabb, kicsi munkatársam”.

Nem ismertem soha Benedek Eleket személyesen, de valami különös, csodálatos módon a neve minden indulásomnál ott volt velem és segített. Legutoljára, mikor halála után a Benedek Elek-émlékünnepélyen egyik székely jele-

netét játszottam a Zeneakadémián, egy nekem való, pompás székelyasszony figurát, jelen volt valaki, egy úr, aki erre a szereplésemre való emlékezéssel szerződtetett a következő évben a Nemzeti Színházhoz, mint annak új igazgatója.

Protectorom volt Benedek Elek anélkül, hogy valaha azt kértem volna tőle és valaha ezt megköszönhettem volna neki.

Csak egyszer láttam gyönyörű ősmagyar arcát, nemes arcélét, hófehér körszakállát. És akkor is csak messziről. Mikor először szerepeltek a Zeneakadémián fiatal erdélyi írók. Ő mutatta be őket a budapesti közönségnek.

Mert mielőtt meghalt volna, még egyszer kijött Magyarországra, már nem azért, hogy ő szerepeljen itt, hanem hogy az ország szeretetébe ajánlja azokat, akik az ő munkáját folytatni fogják majd odahaza.

A munka, amit életében végzett, olyan nagyszabású és olyan sokféle volt, hogy annak a méltatására én gyenge és erőtlen vagyok. Csak szeretni tudom, mint az édesapámat. És a kis baliadakötetet, amit ő állított össze, mindig magammal viszem, ha az embereknek valahol koncertteremben vagy rádióban székely balladát mondok.

És abban a szóban, hogy „székely”, amit annyiféleképen és olyan sok jelzővel ékesítnek, amit neveznek ezermesternek, fufangosnak, jég hátánmegélőnek, nagyfantáziájúnak, gőgösnek, emberszeretőnek, számítónak, marakodónak és amit nemrégiben egyik barátom a kezdeményező, úttörő, hídépítő ember hálátlan, de gyönyörű szerepét jellemezve „pionír”-

nak nevezett, én magamban a nagy székely pionírra gondolok és csak úgy hívom: Benedek Elek.

Nem tudom, halála után milyen és mekkora irodalomtörténeti méltatást kapott. De többet és igazabbat senki sem mondhat róla, mint az a sírvers, ami fejfáján áll és amit ő maga írt és ami halálán túl is visszasugárzik reá:

„Jézus tanítványa voltam,
Gyerekekhez lehajoltam,
A szívemhez felemeltem,
Szeretetre úgy neveltem...!

